

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра практичної психології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Мірошник З.М.

«_____» _____ 2018р.

Реєстраційний № _____

«_____» _____ 2018р.

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ
ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА**

Магістерська робота
студентки психолого-педагогічного факультету
групи ЗПОМ-13-2
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 013 Початкова освіта
Кузьміної Лілії Григорівни

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
Мірошник Зоя Михайлівна

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	8
1.1. Успішна особистість – основа розвитку Нової Школи України.....	8
1.2. Успіх як психологічна проблема.....	16
1.3. Особливості ситуації успіху в молодшому шкільному віці.....	21
1.4. Арт-терапія як засіб розвитку успішної особистості молодшого школяра.....	24
Висновки до розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	43
2.1. Організація та методика дослідження.....	43
2.2. Експериментальна робота розвитку успішної особистості молодшого школяра засобами арт-терапії.....	53
2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	57
Висновки до розділу 2	60
РОЗДІЛ 3. РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА «УСПІШНА ОСОБИСТІТЬ УЧНЯ НОВОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ».....	61
3.1. Загальна характеристика розвивальної програми.....	61
3.2. Розробка та впровадження розвивальної програми «Успішна особистість учня Нової Початкової школи».....	65

3.3. Методичні поради батькам, вчителям та студентам психолого-педагогічних факультетів.....	70
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	77
ДОДАТКИ.....	86
Додаток А.....	86
Додаток Б	100

ВСТУП

Актуальність проблеми. У зв'язку зі створенням Нової школи України важлива роль в концепції модернізації освіти приділяється розвитку успішної особистості. Саме успішна особистість виявляє готовність до перетворень. В умовах сьогодення «...потужну державу і конкурентну економіку забезпечить згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. У школі формується особистість, її громадянська позиція та професійні якості. Тут вирішується, чи людина захоче й чи зможе навчитися впродовж життя» [37].

У державних документах про освіту [37], [41] зазначається, що Нова українська школа працюватиме на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти; максимально враховуватиметься творчий потенціал кожного учня, його потреби та інтереси; реалізовуватимуться ідеї педагогіки партнерства серед учителів, учнів, батьків, в результаті чого відзначатимуться успіхи й досягнення кожної дитини.

У рамках реформи «Нової української школи» протягом 2016 року було розпочато розроблення проекту нового Державного стандарту загальної середньої освіти. Особливу увагу приділено розробленню нового Стандарту початкової освіти, до якого залучено найкращих вчителів-практиків, науковців, представників громадської спільноти, іноземних консультантів та батьків. У цьому документі зазначено, що «метою початкової освіти є гармонійний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, виховання загальнолюдських цінностей, підтримка життєвого оптимізму, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [41, с.5].

Ідеї гуманістичної спрямованості процесу виховання й розвитку особистості, що активно відроджуються на етапі створення нової школи, а також кардинальних змін в освіті України, наголошують на пріоритеті цінності кожної людини, її неповторності та індивідуальності, унікальності та

самоцінності (В.О. Сухомлинський, К. Роджерс, Г.С. Костюк, В. Сатір та ін.). У контексті реалізації цих ідей одним з найважливіших завдань, що стоять перед сучасною освітою, є підготовка успішного вчителя, фахівця, здатного до орієнтації виховного та навчального процесів на реальну особистість дитини, на розуміння особливостей її емоційного світосприйняття, а також індивідуальних характеристик розвитку.

Проблема формування особистості була предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних психологів, педагогів, вчителів-практиків. В аспекті вивчення проблем розвитку особистості, успішна особистість була предметом дослідження у віковій та педагогічній психології, педагогіці й станом на зараз є достатньо розробленою, зокрема у працях К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка, Г.С. Костюка, Л.С. Виготського, Ш.О. Амонашвілі та ін.

З психологічної точки зору успішна особистість пов'язана з розвитком у молодшого школяра відчуття радості, щастя, задоволення від спілкування з іншими та участі в процесі взаємодії з навколишнім світом. У цьому контексті успішну особистість представлено у працях Ш.О. Амонашвілі, А.С. Белкіна, О.Г. Романовського, В.С. Мухіної та ін.

Проте, проблема формування успішної особистості молодшого школяра в умовах сучасної української школи недостатньо вивчена, а з іншого боку, має як наукову, так і практичну значущість, потребує поглибленого дослідження в соціальному та психолого-педагогічному аспектах.

У зв'язку з цим, **темою** наукового дослідження обрано: «Психолого-педагогічні умови формування успішної особистості молодшого школяра».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов розвитку успішної особистості молодшого школяра.

Завдання дослідження:

1. Вивчити та проаналізувати психолого-педагогічну й методичну літературу з проблеми дослідження.
2. Виявити взаємозв'язок між психологічними особливостями особистості молодшого школяра та психолого-педагогічними умовами її розвитку.
3. Розробити програму формування успішної особистості молодшого школяра (на прикладі історій, казок та розповідей Бетт Доріс).
4. Експериментально перевірити ефективність спеціально створених психолого-педагогічних умов розвитку успішної особистості.

Об'єкт дослідження: розвиток успішної особистості.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку успішної особистості.

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури, державних документів про освіту, узагальнення досвіду роботи вчителів-практиків); *практичні* (спостереження, анкетування, тестування, психолого-педагогічний експеримент, обробка експериментальних даних).

Експериментальна база дослідження. Експериментальну роботу проведено з учнями початкових класів на базі КЗШ I-III ступенів №121 м. Кривого Рогу Дніпропетровської області. В експерименті взяли участь учні 2-х класів (2-А – 27 учнів та 2-Б – 26 учнів).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблено програму формування успішної особистості засобами арт-терапії. Результати дослідження можуть бути використані в ході професійної підготовки вчителів початкових класів для Нової української школи.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у доповідях та повідомленнях на студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології в дискурсі глобалізації» (м. Кривий Ріг, травень 2018,); у збірнику наукових робіт студентів, молодих учених і фахівців-практиків – підготовлено наукову статтю на тему: «Психологічні особливості формування

розвитку успішної особистості молодшого школяра» (м. Кропивницький, травень 2018р.); у II-й Міжрегіональній науково-практичній конференції «Харківський осінній марафон психотехнологій» – підготовлено наукову статтю на тему: «Технології формування успішної особистості в умовах НУШ» (м. Харків, жовтень 2018р.).

Структура та обсяг роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

1.1. Успішна особистість – основа розвитку Нової Школи України

Розвиток сучасної особистості пов'язаний з відповідними змінами конкретної людини на етапах онтогенезу. Формування у підростаючого покоління позитивного ставлення до навколишнього світу на основі загальнолюдських цінностей є одним з головних завдань сьогодення. На думку І.Д. Бега, духовне зростання особистості передбачає рух від самопізнання до самозміни. Кожна дитина – це особистість...утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети [10]. Саме це й виступає основним завданням сучасної початкової школи.

Сучасна система освіти покликана забезпечувати гармонійний розвиток особистості: майбутнього патріота, професіонала, громадянина своєї держави. З огляду на це, забезпечення необхідних умов для формування такої особистості є пріоритетним завданням початкової школи. Тому потрібно створювати максимально сприятливі умови для розвитку та саморозвитку особистості учня, що неможливе без наявності ситуації успіху, яка, на думку педагогів та психологів, цілком сфокусована на врахуванні вікових та індивідуальних особливостей, особистісно зорієнтованому підході у навчанні та вихованні учнів початкової школи, за організацію якого відповідає вчитель.

Василь Сухомлинський зазначав, що «Школа має бути місцем, де кожна дитина повинна бути прийнятою такою, якою вона є: зі своїми почуттями, думками, проблемами, навіть невміннями і невдачами» [72, 73, 74]. Інакше кажучи, саме школа повинна стати для учня місцем переживання стану радості, задоволення, пошуку й комфорту.

Сучасні дослідники активно вивчають коло проблем, пов'язаних із створенням ситуації успіху, та чинників, що на неї впливають. Так, з позиції

американського науковця Б. Трейсі [87], досягнення життєвого успіху базується на семи складових:

1. Мир в душі. (гармонія з власними вищими цінностями й внутрішніми переконаннями).
2. Здоров'я й енергія.
3. Ставлення з любов'ю до тих, хто поруч.
4. Фінансова свобода.
5. Високі цілі й ідеали, що становлять зміст життя.
6. Самопізнання та самосвідомість.
7. Відчуття самореалізації.

Фактори, що впливають на формування успішної особистості, описані в працях зарубіжних і вітчизняних психологів, педагогів, методистів, а також представлені в досвіді роботи вчителів-практиків. Зупинімось більш детально на деяких з цих факторів. Такі фактори як сукупність попередніх успіхів та невдач; зрозуміла подібність до побаченої моделі поведінки; авторитетність того, хто запевняє; зусилля та труднощі, які треба подолати задля виконання завдання, повинні братися до уваги. Саме ці фактори впливатимуть на розвиток такої особистісної риси, як впевненість у собі, що в подальшому сприятиме постановці мети та її досягнення [цит. за 81]. Дослідник описав п'ять факторів, що визначають ступінь впливу впевненості у собі на мотивацію навчання у школі, та узагальнив цілу низку досліджень на цю тему. Серед них: 1) постановка задачі; 2) використання пізнавальних технік; 3) використання досвіду колег; 4) наявність зворотного зв'язку; 5) стимули, запропоновані учителем [цит. за 81, с.473].

У контексті нашої роботи заслуговують на увагу ідеї А. Маслоу про систему та ієрархію нужд як причин людських вчинків, розрізняючи при цьому потреби, необхідні для виживання, та потреби, що придбані для навчання [47]. Аналізуючи ідеї А. Маслоу, Хон зазначав, що «...від дітей, які приходять до школи голодними або вирости в неблагополучному середовищі, ніхто, наприклад, не очікує видатних досягнень в галузі математики. Для успішної

адаптації індивіду необхідно задовольнити нужди. Коли ця умова регулярно виконується, нужди зростають, дають про себе знати». Далі автор наголошує, що нужди зростання – це потреби в знаннях, розумінні, в естетичній красі або самореалізації – ніколи не можуть бути повністю задоволені [цит. за 81, с.462]. На думку А. Маслоу, самореалізація або потреба реалізувати свій потенціал, знаходиться на верхівці піраміди й досягти її вдається не кожному. Самореалізація потребує наявності здібностей, творчого потенціалу, чутливості до змін, незалежності, а також поважного й бережного ставлення до інших [47, с.468]. За нашим припущенням, саме такі здатності притаманні успішній особистості, успішній людині. А успішного школяра може виховувати лише успішний вчитель, основним завданням якого є турбота про безпеку учнів, про формування взаємин в шкільному колективі, підвищення самооцінки своїх учнів, позитивне оцінювання самостійності у виконанні завдань кожним учнем, задоволення потреби зростання, що потребує навичок самоуправління, незалежності тощо. Саме такі учні виявляють інтерес до навчання, цілеспрямовано долають труднощі, доводять справу до кінця, із задоволенням самостійно здобувають інформацію, намагаються опанувати та осмислити навчальний предмет. Успіхи вони приписують результатам своїх старань, методам ефективного навчання, вдалому плануванню, й пов'язують все це з діями найавторитетнішої для них у школі людини – вчителя. Ці учні з оптимізмом вважають, що набули успіху в результаті інтересу та докладених ними зусиль. Мені, вчителю початкових класів з 10-тирічним досвідом роботи, запам'яталися слова одного учня: «Вчителька сказала мені, що я зможу це зробити (розв'язати задачу), і я зробив це!» Про це знаходимо і в працях теоретиків – І.Д. Бех, С.Д. Максименко, А. Маслоу, О.Я. Савченко, М.М. Поташнік та ін., і в методичних порадах вчителів-практиків (Ж.С Лук'яненко, Л.Г. Кузьміна, Л.О. Колісник, Л.В. Горшкова та ін.). Звичайна вчителька початкової школи зазначає, що «вчителю треба прислухатися до голосів своїх учнів, щоб навчитися цінувати те, що вони говорять – неважливо, голосно чи тихо, м'яко чи сердито, справедливо чи ні»

[цит. за 62, с.246]. Така ідея виступає епіграфом до одного з розділів неперевершеної книги класика психології ХХ століття Карла Роджерса, яку було написано у співавторстві з Джеромом Фрейнбергом та присвячено новій ідеології й політиці освіти, що ґрунтувалася на гуманістичному людиноцентричному психологічному підході К. Роджерса [62]. Розділ «Становлення фасилітатора» пропонує читачеві слушні поради щодо становлення організатора навчання, який дбає про формування успішної особистості. Він опікується проблемами учня як людини та особистості: «Чого Ви хочете навчитися? Що для Вас є цікавим? Що Вас турбує? Які проблеми Ви хотіли б уміти вирішувати?» Але цього замало... Такий вчитель не просто вчитель, а фасилітатор навчання, успішна людина запитує себе: «як я можу допомогти учням у пошуку інформації, інших людей – носіїв досвіду, навчальних посібників, книг, власного знання, - які допоможуть їм вчитися, відшукувати відповіді на запитання тощо. Як я можу допомогти учням оцінити їхні досягнення, поставити нові навчальні цілі, запитання... Як створити психологічний клімат, в якому дитина відчуватиме, що може проявляти допитливість, припускатися помилок, здобувати самостійно знання, черпати їх з навколишнього світу, позичати в друзів, у мене, у батьків?.. Як мені допомогти їм повернути радість пізнання?»

Як справедливо зауважує К. Роджерс: «Жодна дитина не повинна відчувати невдачу, породжену критикою, насміханнями з боку вчителя та друзів...» [62]. Дитина мусить бути вільною. Вчитель повинен запропонувати учням свободу вчитися. Дитина повинна бути щасливою у своїй школі, у своєму класі, зі своєю вчителькою, друзями та батьками. Саме в цій неперевершеній ідеї К. Роджерса ми вбачаємо запоруку створення умов для розвитку успішної особистості.

Науковці разом з учительською спільнотою опікуються тим, аби школа для кожного учня виступала підґрунтям щасливого дитинства, а шкільне життя – радісним, захоплюючим, емоційно насиченим. На їх думку, щасливе

дитинство – це життєвий простір, у якому домінують партнерські стосунки, довірливі взаємини між дорослими (вчителі, батьки) й дітьми [55, с.6].

Отже, успішна особистість – це самодостатня людина, що розвивається в руслі гармонії, рівноваги, їй притаманні спонтанність та креативність, вона здатна легко пристосовуватися до постійно мінливих умов життя. Людина, яка обов'язково досягає бажаних результатів, доводить розпочату справу до кінця та реалізує власні потреби.

У філософському та психолого-педагогічному аспекті успішна особистість розглядається як людина, «...сповнена недосяжними ідеалами та наділена великим прагненням до самореалізації у всіх сферах свого існування (Дж.Аткінсон, Д.Макклелланд, А.Маслоу, Ю.Орлов та інші). Важливою запорукою на успіх є психологічна настанова особистості та вміння керувати своїм емоційно-вольовим станом [цит. за 6]. За позицією Л.М. Балецької, модель успішної особистості пов'язують з уявленням про творчі аспекти загалом, які розглядаються як базові [7]. До визначення «успішна особистість» А.М. Федосєєва та Л.А. Мальц додають володіння способами, які забезпечують високий результат в досягненні поставлених цілей. На думку авторів, саме володіння способами діяльності дозволяє перейти людині від одиничного успіху до постійного [78].

Останнім часом у психологічній науці дослідники зосереджуються на способах досягнення заданих у суспільстві стандартів успішної людини. Ними розроблені технології, спрямовані на формування психологічних якостей, або моделей поведінки, успішної людини. Ученими враховуються одночасно особистісні й соціальні детермінанти, психологічні механізми становлення успішної особистості [цит. за 76]. В.С. Атюніна стверджує, що успішна людина, – це людина, що ставить перед собою перспективні цілі та вміє грамотно їх досягати: своєчасно, з мінімальними витратами енергії, в гармонії з життям і обставинами [5]. Л.Н. Лабунська вважає, що досягнення успішності – це самореалізація особистості (процес) та її самоствердження в соціумі (результат). Успішність, на її думку, можна визначити як позитивний результат

діяльності суб'єкта по досягненню значущих для нього цілей, що також відображають орієнтири суспільства, тому успішність виступає формою самореалізації особистості, забезпечує її саморозвиток і припускає оцінку з боку суспільства у формі схвалення або визнання [цит. за 5].

Ведучи мову про успішну особистість, вважаємо за потрібне більш детально схарактеризувати основні якості успішної дитини. Щоби бути успішним у житті, ви повинні бути задоволені собою як особистістю. Набуття якостей, описаних у статті, допоможе вашій дитині стати успішною людиною.

Самооцінка та самоповага

Насамперед ваша дитина повинна цінувати себе як особистість. Якщо вона не знає про свою цінність, усе інше вже не має значення. Самоповага – це основа її існування. Самооцінка за важливістю посідає друге місце. Від того, як ваша дитина цінує власні здібності, буде залежати, як вона буде використовувати їх у подальшому.

Коли ваша дитина дізнається про власну цінність і цінність своїх здібностей, вона зможе розвивати такий підхід, як «можу й роблю». Вона буде відчувати себе здатною та гідною любові, не буде боятись припускатися помилок, бо зрозуміє, що це природно, адже будь-яка важлива справа так чи інакше містить у собі певний ризик помилки, й це нормально.

Важливий нюанс: у ранньому віці дитини ви – єдина опора, будівельник та охоронець її самооцінки. Коли вона подорослішає, то почне перекладати деякі з перерахованих ролей на своїх однолітків та інших дорослих.

Бажання вчитись

Без бажання та готовності до навчання життя для дитини стане щоденною боротьбою. Діти, які не бажають учитися (справа не лише в набутті академічних знань), замикаються в собі. У них відсутні соціальні навички, притаманні одноліткам, і часто з часом такі діти стають вигнанцями.

Дитину, яка готова вчитись, ніколи не зупинить жодна перешкода на шляху. Вона буде сприймати ці перепони як завдання, які потребують

вирішення, а не як шлагбаум, що змушує її повернути назад. Дитина буде в змозі шукати відповіді на свої запитання та знаходити їх.

Здатність любити

Успішним дітям необхідно любити та бути любимими. Це основна потреба кожної людини. Маючи любов в якості міцної основи свого життя, успішна дитина буде дивитися на зовнішній світ з надією. Вона нестиме радість у своєму серці та захоче зробити свій внесок у розвиток суспільства.

Діти, які здатні любити, оточують себе людьми, яким також притаманна ця риса. Розвиваючи в дитини здатність до цього почуття, ви даруєте їй стосунки, зігріті любов'ю протягом усього життя. Як людина з високою самооцінкою та самоповагою, вона буде шукати та притягувати людей, подібних до себе.

Позитивний характер

Запорукою майбутньої успішності дитини є сформований характер з рисами, які сприятимуть появі довіри оточуючих. Виробити його вона зможе, поступово беручи на себе відповідальність, виконуючи свої зобов'язання. Робота над розвитком власного характеру додасть дитині стійкості, навчить цінності копіткої роботи та завзятості.

На шляху до успіху також важливими є риси характеру й особистості дитини. Гарні манери, делікатність і чемність – це необхідний аспект, якого слід навчати своїх дітей. У свою чергу, залучення до спортивних ігор і змагань навчить дитину грати об'єктивно, чесно, за правилами. Прагнення допомагати іншим людям навчить її цінувати те, що вона має.

Життестійкість (адаптивність і гнучкість)

Щодня ваша дитина зіштовхується принаймні з одним завданням, швидше навіть з кількома. Щоби стати успішною, вона повинна бути спроможною прийняти будь-який виклик і впоратися з ним. Дитина також повинна вміти підніматись, оговтуючись від будь-яких ймовірних поразок.

Життестійкі діти спокійно сприймають невдачі та роблять спробу домогтись успіху знову й знову. Вони більш терпимі до розчарувань,

контролюють свої емоції та стримують певні порухи, а також здатні за необхідності відкладати задоволення своїх потреб. Вони охоче опановують навички вирішення проблем і прийняття рішень. Також для ефективної взаємодії з іншими людьми успішній дитині вкрай потрібна гнучкість. Дитина повинна вчитись мистецтва компромісу та вміти дотримуватися певних вимог, які ставить перед нею суспільство.

Розглянемо приклад: у суботу вам необхідно відвести сина та доньку на тренування, початок занять у них в один і той же час, але спортивні школи знаходяться в різних районах міста, також і після занять вам необхідно забрати їх в однаковий час. Ви пропонуєте компроміс, який полягає в тому, щоб одну дитину привезти раніше й пізніше забрати іншу. Так ось, дитина, схильна до гнучкості в пошуці рішень, визнає такий компроміс справедливим і змиряється з тим, що їй доведеться трохи почекати або початку тренування, або вас уже після нього [цит. за 45].

Як показує психолого-педагогічний досвід (робота вчителів початкових класів, асистентів, практичних психологів, соціальних педагогів) та проаналізовані нами наукові джерела (В.С. Анютина, Т.Д.Ілляшенко, А.М. Федосєєва), формування успішної особистості здійснюється за певних умов та відповідального ставлення дорослих до цього процесу. Успішні учні теж потребують допомоги, зазначає один з провідних фахівців науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи України Тамара Дмитрівна Ілляшенко. [28]. В одній з таких праць «Розвиваємо та навчаємо дитину» автор застерігає батьків, що успішність навчання – ще не привід вважати, що у дитини немає проблем і що вона не потребує допомоги. Про її благополуччя більше свідчить позитивний емоційний стан, пов'язаний зі шкільним життям [28, с.88]. На думку науковця, вкрай важливо, щоби навчання для молодших учнів стало особисто значущою справою, щоби не втрачено підґрунтя для розвитку таких рис як здатність до тривалого напруження для досягнення поставленої мети й переживання позитивних емоцій – «смаку

перемоги» від заслуженого успіху, самоповаги, впевненості у своїх силах і, зрештою, інтересу до навчання [28, с.88].

Отже, погоджуючись з вищезазначеними думками, можемо констатувати, що саме таке навчання сприятиме розвитку успішної щасливої дитини й має панувати в сучасній українській школі.

1.2. Успіх як психологічна проблема

З метою визначення сутності феномену «успішна особистість» вважаємо за потрібне розділити поняття «успіх», «успішність» та «ситуація успіху».

На основі огляду спеціальної літератури, присвяченої розкриттю поняття «успіх», можна констатувати, що успіх – це результат, якого особистість здобула у процесі досягнення поставленої мети та який призводить до особистого зростання внаслідок усвідомлення власної самоефективності та самовдосконалення [цит. за 56]. У великому тлумачному словнику української мови під успіхом розуміється позитивний наслідок роботи, справи, значні досягнення, громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень. [16, с.1022].

У психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів подається два змісти успіху: 1) вдача у досягненні чого-небудь; 2) суспільне визнання. Якщо вилучити ймовірний характер вдачі (везіння, збіг обставин тощо), то останнє завжди є наслідком максимально повного самовираження людини на основі використання всіх її можливостей, життєвого потенціалу [44].

На думку зарубіжних науковців, «успіх» – це постійне здійснення тих цілей, що ми поставили перед собою і які винятково важливі для нас. Тому успіх виступає не тільки як результат, а й як процес руху шляхом його досягнення. Це розвиток можливостей людини, розкриття її потенціалу. На думку О.Г. Романовського та В.Є. Михайличенко, «успіх» – це багатofакторне

поняття, механізм досягнення якого вміщує, по-перше, розкриття потенціалу людини; по-друге, рух на шляху до мети, поставленої перед собою; по-третє, постійне використання людиною власних внутрішніх здібностей й резервів; по-четверте, оволодіння майстерністю людських взаємин. [63]. На думку відомого грузинського педагога-гуманіста Ш.О. Амонашвілі, в кожного з нас закладено великий потенціал від природи, який потрібно виявити ще в ранньому дитинстві. У кожної дитини розвиток різних здібностей може бути різним, певний тип задатків завжди буде домінувати над іншими. Отже, ще в дитинстві потрібно знайти ці домінуючі задатки в дитині й довести їх до максимального рівня. Треба вірити, що кожна дитина таїть в собі практично безмежні можливості й здатності пізнавати дійсність, прагнення і, можливо, пристрасть до пізнання [1]. На нашу думку, це і є запорукою розвитку успішної особистості.

С.Л. Рубінштейн, розглядаючи успішність як форму, що впливає на діяльність особистості, вважав, що успіх окрилює, особливо якщо він досягається важкою працею та сприймається як заслужений результат докладених зусиль; але надлегке досягнення успіху може роззброїти, розмагнітити, викликати самозаспокоєння та схильність покладатися на випадкове везіння...[65].

Поняття «успішність» являє собою ціннісні аспекти особистості, покладені в основу її життєдіяльності та досягнення життєвого успіху [цит. за 58]. Великий тлумачний словник української мови розглядає успішність як наявність успіхів, що дають позитивні наслідки [16, с.1022]. З психологічної точки зору успіх, як вважає А.С. Белкін, – це відчуття стану радості, задоволення від того, що результат, якого прагнула особистість у своїй діяльності, або співпадає з її очікуваннями, надіями, або перевершує їх. На основі цього стану формуються більш сильні мотиви діяльності, змінюються рівні самооцінки, самоповаги... Далі автор наголошує на тому, що коли успіх робиться стійким, постійним, може розпочатися свого роду реакція, що вивільняє широкі, приховані до цього моменту, можливості особистості [8,

с.28]. А з педагогічної точки зору успіх – це досягнення значних результатів у діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому [8, с.30].

Таким чином, у нових історичних умовах (створення Нової української школи) виникає необхідність у наукових пошуках, спрямованих на формування успішної особистості, яка усвідомлює свої можливості, прагне до самовдосконалення, самоосвіти, самореалізації, а також досягнення щастя й успіху в житті. Як зазначають сучасні педагоги (О.Г. Романовський, О.О. Максимов, Б.П. Макогон, Л.С. Блашук та ін.) – учні відчують потребу в навчанні, зацікавлені цим процесом та виявляють готовність до спонукання й інтересу, підкріплених успіхом. Отже, головною метою навчально-виховного процесу в школі є створення спеціальних умов для розвитку внутрішнього світу дитини та формування її впевненості у власних силах і можливостях. Саме вчитель має створити такі умови, які слугують джерелом внутрішніх сил дитини, породжують ресурс для подолання труднощів, бажання вчитися, творити й досягати успіхів у подальшому житті.

Підґрунтя вітчизняної педагогіки успіху закладене К.Д. Ушинським, В.О. Сухомлинським, П.П. Блонським, Л.С. Виготським, А.С. Макаренком. Так, відомий вітчизняний педагог та психолог К.Д. Ушинський зазначав, що «...тільки успіх підтримує інтерес учня до навчання. Проте інтерес виявляється лише тоді, коли є натхнення, що з'являється від успіху в процесі оволодіння знаннями. Дитина, яка ніколи не пізнала радості праці в навчанні, не відчула гордості від того, що труднощі подолані, втрачає бажання та інтерес навчатися» [77]. Як стверджує В.О. Сухомлинський, методи, що використовуються в навчальній діяльності, повинні викликати інтерес до пізнання оточуючого світу. А навчальний заклад має стати школою радості – радості пізнання, радості творчості, радості спілкування. Саме моральні сили для подолання своїх слабких сторін (в тому числі й неуспішності з того чи іншого предмету) дитина дістає у своїх успіхах, тому головний сенс діяльності учителя – створити для кожного учня ситуацію успіху [72, с.23]. Варті уваги й такі думки В.О. Сухомлинського про успіх. Інтерес підтримується успіхом, до успіху веде

інтерес. А без успіху, без радісного переживання перемоги над труднощами немає інтересу, немає розвитку здібностей, немає навчання, немає знання [73, с.23.]. Навчання – праця, серйозна праця дитини, отже, воно повинно бути радістю, тому що праця, успіх у праці, подолання перешкод у праці, його результат – усе це надійні джерела людської радості [73 с.127.]. Видатний педагог наголошував на тому, що велика біда, якщо вихователь не вміє добирати зі скарбниці мови саме ті слова, які необхідні, щоб знайти шлях до серця дитини. Якщо в процесі виховання норм моралі й моральності ми не викликаємо позитивних емоцій, подібних до тих, які з'являються в людині від зіткнення з чимось близьким і дорогим. Слово має бути містким, мати глибокий сенс, емоційне забарвлення, воно повинно залишати слід в думках і душі вихованця. Адже якщо слова про високу мораль, нехай навіть найпотрібніші та найкрасивіші, не викликають емоцій, не хвилюють, то вони так і залишаться порожніми звуками, благими побажаннями. У тому полягає майстерність вихователя, щоб розмова з вихованцем викликала в останнього власні думки, переживання, спонукаючи до активної діяльності [74, с.165.].

Відомий вітчизняний педагог і психолог П.П. Блонський наголошував на тому, що правильне виховання є не чим іншим, як умілим внутрішнім стимулюванням активності особистості, яка зростає у процесі роботи над собою, та спонуканням її до власного розвитку й вдосконалення [11]. У зв'язку з цим він вбачав завдання вчителя розвитку здатності кожної дитини до самоосвіти і самовиховання. На думку Л.С. Виготського, комплексне розуміння поняття успіху особистості дозволяє розглядати його як цілісну структуру, різноманітну за змістом, формами, що містить такі компоненти: 1) відповідальний вибір як мірило якості успіху; 2) процес постановки цілі та поетапного дотримання визначеної мети; 3) ціннісна насиченість процесу реалізації життєвих потреб [18]. А.С. Макаренко розробив принцип «системи перспективних ліній», суть якого полягає в тому, що «Людина не може жити на світі, якщо попереду в неї немає нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість... Виховати людину – значить виховати в

неї перспективні шляхи, на яких розташовується її завтрашня радість. Задля досягнення дитиною успіху необхідно створити умови для її вільного розвитку, щоб почуття захищеності, власної гідності, мажорний настрій не залишали її ні на мить. Вихователь має глибоко вірити у сили вихованця. Праця, здорове колективне життя, самоорганізація й «сонячні сподівання на майбутнє», посмішки, сміх, гумор – це ті чинники, які є основою успішної діяльності дитини [46]».

Проблемою успіху та успішності також опікувалися філософи й просвітителі. Англійській філософ і педагог середини XVII ст. Джон Локк успішним називав вихованця, підготовленого «для ділових занять у реальному світі». Успішність у вихованні дітей, на його думку, досягається за рахунок встановлення авторитету дорослого, який дозволяє «зробити душу дитини слухняною дисципліни й розуму» [36]. Німецький педагог XIX ст Фрідріх Дістервег в основу успішного виховання поклав три чинники: природовідповідність як розвиток гарних здібностей, «закладених природою» в дитині; самодіяльність дітей та їх активність; культуровідповідність, тобто врахування рівня культури даного часу й даної країни [21]. Німецький філософ і науковець Рудольф Штайнер головною умовою успішності виховання й навчання називав повагу до індивідуальності кожної людини, до її свободи й творчих можливостей. Він наполягав на суворому дотриманні ритмів, особливо в молодшому шкільному віці, оскільки, вважав, що зростаючому організму легше функціонувати в певному режимі, наявність якого підвищує ймовірність успішності дитячої праці [83].

Отже, у сучасному освітянському просторі успіх є запорукою досягнення кожним учасником навчально-виховного процесу стану задоволення життям, що посилює самореалізацію та самовдосконалення. Як засвідчує психолого-педагогічний досвід, провідним принципом ситуації успіху є гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу. Саме цей принцип передбачає створення психолого-педагогічних умов, спрямованих на розкриття і розвиток здібностей кожної дитини (як суб'єкта діяльності). За умов реформування

шкільної освіти необхідно забезпечити розвиток адекватної самооцінки, самоконтролю, усвідомлення своїх можливостей, вдосконалення власної «Я-концепції», визнання авторитету вчителя, взаємодії та співпраці вчителя, учнів і батьків, й нарешті – створення реальних моделей ситуації успіху. Саме такі умови надають можливості школярам виявити себе, повірити у власні сили, пережити відчуття радості від досягнення мети, що сприятиме в подальшому загальноособистісному розвитку.

1.3. Особливості ситуації успіху в молодшому шкільному віці

Аналізуючи концептуальні підходи до розуміння успіху та успішності, слід зосередитися на позиції, яка висвітлює належність як успіху, так і успішності до категорії діяльності та особистості. Процес досягнення успіху та розвитку успішної особистості – це динамічний, довготривалий процес, що має певні передумови та особливості перебігу, які визначаються розмаїттям чинників, які його детермінують. У контексті нашої роботи зацікавлення викликає думка, запропонована сучасним вітчизняним філософом Г.Й.Михайлишин, яка зауважує, що успішність полягає у вивільненні самого себе від залежності зовнішніх і внутрішніх обставин, в яких ми весь час перебуваємо...Тому виникає потреба у створенні необхідних умов для формування особистості, що усвідомлює свої можливості, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, досягнення щастя й успіху в житті, тобто – до створення ситуації успіху [56].

Розв'язанням цієї проблеми опікуються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. На думку І.А. Зязюна, ситуація успіху –це створення умов, що забезпечують успіх як результат даної ситуації...те, що може створити вчитель для досягнення успіху учнем. «Навчіться бути успішними, незважаючи ні на які проблеми. Навчіться самі та навчіть дітей бути щасливими» – це правило, яке допомагає навчати та виховувати самодостатніх успішних людей. Найбільш важливими складовими досягнення успіху, – зауважує вчений, – є наявність

стійкої самооцінки, готовність продовжувати справу, забезпечувати гарний результат, наявність волі, що проявляється у наполегливості, впертості та здатності відмовитися від попередніх планів і цілей, що виявилися нереальними. Успішна людина, наголошує І.А. Зязюн, – спішна в тій діяльності, до якої в неї є природні здібності [27]. З позиції наукового підходу, ситуація успіху – це таке цілеспрямовано організоване поєднання умов, завдяки яким створюється можливість досягти значних результатів у діяльності як окремої особистості, так і колективу взагалі. Це результат продуманої та підготовленої стратегії й тактики вчителя [цит. за 80]. На думку І.Д. Беха, від сучасного педагога вимагається чітка послідовність виховних дій, які жодним чином не заперечують свободу вихованця розвиватися самостійно та сприяють духовному зростанню особистості [10].

Школа сьогодення – це школа, в якій учень повноцінно живе, проектує своє майбутнє, власний шлях, ставить перед собою завдання самовдосконалення, самовиховання й самоосвіти, вчиться вирішувати складні проблеми власного життя. Саме вчитель такої школи здатний закласти підґрунтя розвитку творчого потенціалу особистості, розвинути в неї спонтанність та креативність, запровадити у навчально-виховний процес інтерактивні особистісно зорієнтовані технології навчання, що надають можливість дитині почуватися успішною. Адже лише успішний вчитель може створити комфортне освітнє середовище для ефективної взаємодії та вирішення вищезазначених проблем [цит за 68].

Створення ситуації успіху у навчальній діяльності молодших школярів – це сучасна проблема, до якої дедалі частіше звертаються науковці та вчителі-практики. Одним із найважливіших завдань такої взаємодії є розвиток особистості кожної дитини. У зв'язку з тим, що кожна дитина – це особистість, і створення для її розвитку максимально сприятливих умов неможливе без урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, що цілковито ґрунтуються на особистісно зорієнтованому підході до процесу навчання й виховання. З огляду на те, що ситуація успіху – це суб'єктивний

психічний стан задоволення наслідком своєї фізичної, розумової праці чи моральної напруженості, а сам успіх – результат подібної ситуації, успіх у навчанні – це єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів і бажання вчитися [цит. за 48, с. 5]. Заслуговує на увагу також праця Вільяма Глассера «Школа без невдач», в якій мова йде про ситуацію успіху, а саме – переживання успіху спричиняє в дитини впевненість у власних силах, бажання досягти кращих результатів та прагнення самовдосконалюватися [19]. Значну зацікавленість викликає виховна система «Школа життя», створена Ш.О. Амонашвілі. Автор розробив і втілює в експериментальній школі гуманну особистісну технологію, одним з найяскравіших елементів якої постало створення ситуації успіху [3].

Останнім часом словосполучення «ситуація успіху», «ситуація успіху в навчальній діяльності», «педагогіка успіху» стали предметом обговорення не лише науковців, а й вчителів-практиків (зокрема – вчителів початкової школи) [цит. за 48.]. Нині з'являється низка методичних розробок, статей, посібників, в яких представлено поради щодо створення ситуації успіху, умови створення ситуації успіху на уроці, алгоритми, прийоми та методичні розробки створення ситуації успіху тощо [3, 8, 48, 63, 79].

Створення ситуації успіху в навчальній діяльності молодших школярів тісно пов'язане з відчуттям успіху (глибоко емоційно переживаний стан особистості, що стимулює найвищі рівні активності). Воно створює підґрунтя для подолання невпевненості, тривожності, почуття неповноцінності, котрі притаманні сучасним дітям. На думку А. Маслоу, стан успіху – це акт переживання власної самоактуалізації, це основа для оптимістичного погляду на життя і перспективи особистісного розвитку, тому на всіх рівнях онтогенетичного розвитку людини вкрай важливими є ситуації успіху [47]. У процесі взаємодії дорослих і дітей ситуації успіху можуть бути створені шляхом оцінок, які дорослі використовують по відношенню до дітей [3, 8, 74]. На думку Зоряни та Ніни Некрасових, саме ситуація успіху забезпечує «безпеку душі». Автори наголошують на тому, що головне – створити простір безпеки в

своїй душі та в душі своєї дитини. Це не меншою, а, можливо, й більшою мірою фізично оберігати тіло й розум. Людина, яка з юності знає, що батьки завжди її зрозуміють, підтримають, заступляться за неї – зростає вже більш захищеною, ніж невпевнена в собі й власному оточенні дитина. Тому що безпека душі – це передусім розумна голова й мудра душа..., котрі у важку хвилину працюють як єдине ціле з тілом [59, с.17].

1.4. Арт-терапія як засіб розвитку успішної особистості молодшого школяра

Нині посилюється інтерес до арт-терапії як методу лікування за допомогою творчості. Арт-терапія сьогодення постає напрямом сучасної психотерапії, що набуває стрімкого розвитку та популярності в професійній сфері як за кордоном, так і в нашій країні. Метод арт-терапії застосовується з метою терапевтичного впливу та під час розв'язання діагностичних, корекційних, психопрофілактичних занять. Докорінні зміни соціально-політичної, економічної, культурно-інформаційної галузі суспільства стимулюють розвиток арт-терапевтичних технологій педагогічного та соціально-психологічного вектору. Дедалі частіше відбувається використання арт-технологій в освітньому процесі на різних етапах навчання, особливо в якості профілактичного засобу адекватного світосприйняття та способу життя.

Дефініція «арт-терапія» з'явилася в професійному вжитку західноєвропейських психологів в середині ХХ століття. Вона охоплює декілька специфічних методів, за допомогою котрих відбувається зцілення людини засобами мистецтва. Вплив мистецтва на психічний стан людини у давню застосовували в усіх цивілізаціях і культурах. Здебільшого, така властивість мистецтва реалізувалася у ритуальних обрядах. З часом подібні ефекти використовували й у світському житті. Так, в епоху античності й середньовіччя побутувала міцна віра в лікувальний вплив музики. В Італії свого часу створювалися та працювали «лікувальні» лялькові театри.

В арт-терапії не обов'язковим є вміння малювати та не важливо, які матеріали застосовувати: олівці чи фарби, пластилін чи глину. Слід лише розпочати, й під час процесу творчості людина зрозуміє, чого саме прагне та що їй ближче. Арт-терапевтичні практики не мають на меті створення шедеврів, важливим є крізь мистецтво визирнути з внутрішньої мушлі. У цивілізованому суспільстві у відповідності з соціально-культурними канонами кожний вимушений повсякчас стримувати власні потяги та прагнення, накопичуючи в собі емоції. Людина навіть не помічає, яких спотворень зазнає її світосприйняття: в дитинстві все навколо було яскравим, радісним, світлим, на відміну від нинішнього існування.

Отже, арт-терапія – інноваційний метод, що активізує творче розкриття здібностей та сутнісного потенціалу людини, мобілізуючи внутрішні механізми саморегуляції. Інакше кажучи, арт-терапія – це лікування за допомогою будь-якої художньої творчості. В сучасній арт-терапії виокремлюють два основні напрями. Перший напрям має на меті використання вже готових творів (картини, музика тощо) професійних митців. Позитивним елементом, беззаперечно, є високий рівень творчості митців і, відповідно, належний рівень закодованих у них переживань. Поряд з цим, зникає страх творити щось власноруч, без спеціального навчання. У другому напрямі застосовується самостійна творчість учасників або клієнтів груп. Позитивним елементом є саме власна творчість.

В Україні арт-терапія перебуває в стадії становлення. Найбільш розвинутим видом є арт-терапія за допомогою образотворчого мистецтва й танцювально-рухового підходу. Звичайно, як до арт-терапевтичної теорії, так і до практики виникає значна кількість дискусійних питань. Проте, ймовірно, не варто очікувати від зазначеного напрямку терапії однозначності й чіткості. Варто зауважити, що в Україні, на відміну від Америки та Західної Європи, арт-терапією цікавляться більшою мірою не лікарі, а психологи-практики та педагоги, що сприяло поширенню цього методу в соціальній та освітянській сфері.

Арт-терапія – інноваційна технологія формування успішної особистості

Розглянемо деякі особливості арт-терапії як методу допомоги людині у розв'язанні психологічних проблем.

Арт-терапія як засіб самовираження

Переважним чином люди спілкуються між собою за допомогою слів. Арт-терапія (як і мистецтво загалом) застосовує мову пластичної, аудіальної, візуальної експресії, тому є незамінною в тих випадках, де використання вербального методу інтеракції є неможливим.

Арт-терапія як творчість

Людина як представник людства – креативна істота. Кожна сфера людської діяльності потребує майстерності, творчих рішень та нестандартного підходу в розв'язанні щоденних завдань і вирішенні проблем. Кожен володіє творчими здібностями, проте не всі мають змогу їх використовувати. Креативність надає можливості приймати ефективні рішення й активізує процес особистісного зростання та професійної самореалізації. Творчість – це вихід за кордони знань, звільнення від обмежень та подолання перешкод. Творчий процес – це створення докорінно нового продукту, а креативність – можливість відмови від стереотипних дій та моделей поведінки.

Арт-терапія як задоволення

Творчість тісно взаємопов'язана з поняттям задоволення. Тому арт-терапія є носієм потужного позитивного емоційного заряду та найбільш безболісним засобом розв'язання проблем.

Арт-терапія як навчання

Мистецтво постає унікальним способом передачі людського досвіду. Інструментом спілкування виступає образ, а процес заняттям художньою творчістю як активізує і збагачує креативні й комунікативні можливості людини, сприяє утворенню широкого спектру нових способів інтеракції, орієнтації на міжособистісну взаємодію.

Арт-терапія як гра

Діяльність, що ґрунтується на власній художній творчості, для більшості людей (окрім професіоналів) є новою, незвичною, не апробованою, пов'язаною з дитячими спогадами. Будучи дітьми, ми всі співали, малювали, гралися та ліпили. Адже і гра, і ритуал містять суто терапевтичний елемент: все можливо, потрібне нестандартне рішення, несподіваність, оригінальність. Людина звільняється від звичних для дорослого життя способів та форм поведінки.

Також варто наголосити, що арт-терапія має низку властивостей та відмінностей від інших психотерапевтичних напрямів, як, наприклад, тріадичність та ресурсність. Адже лише арт-терапія дозволяє замінити звичну діаду «терапевт - пацієнт» («консультант - клієнт») на тріаду «терапевт – творчий продукт - пацієнт», тобто з психотерапевтичного альянсу утворити психотерапевтичний три пунктир (за визначенням Т.Ю. Колошиної [30]). Модель арт-терапевтичної взаємодії полягає в тому, що арт-терапевт і клієнт взаємодіють один з одним як за допомогою слів, так і шляхом використання продуктів творчості за допомогою візуальної невербальної комунікації. Образотворча продукція надає можливості арт-терапевту здійснювати діагностику й інтерпретацію. Це звільняє клієнта від особистості терапевта, у той же час дотримується принцип дисоційованості клієнта від проблеми: якщо щось знаходиться поза мною, це вже не «Я», і я зможу щось з цим зробити. Танець (мелодія, малюнок тощо) в процесі арт-терапії виступає матеріальним полем для метафоричної взаємодії. Спосіб терапевтичної інтеракції в арт-терапії ресурсний, оскільки перебуває поза сферою буденного життя клієнта й розширює його особистісний досвід. Отже, людина контактує з тим власними властивостями й рисами, яких не помічає в буденній діяльності. Це уможлиблює розвиток креативності особистості, розкриваючи нові творчі підходи до всього, з чим особистість зустрічається, до розв'язання проблем та подолання перешкод.

Сучасна психотерапевтична галузь вміщує такі напрямки своєї діяльності.

Арт-терапія. Означений напрямок поєднує застосування візуальних мистецтв (живопис, монотипії, мозаїки, малюнки, колажі, боді-арт, грим, маски, ліплення, маріонетки, ляльки, світлини, інсталяції тощо). Це найбільш розроблений напрямок зі значним арсеналом методик, прийомів та технік. Крім відсутності протипоказань, перевагами арт-терапії виступають відносна простота в застосуванні, можливість використання в поєднанні з будь-якими іншими психотерапевтичними методами та медичними засобами, розмаїття матеріалів.

Музикотерапія (musictherapy) більшістю фахівців відноситься до арт-терапії. Напрямок, як один із найдавніших архаїчних видів творчості, надзвичайно багатий за широтою можливостей, силою впливу, масштабом наявного емпіричного матеріалу.

Танцювальну терапію (dancetherapy) зазвичай виокремлюють у самостійний психотерапевтичний напрямок, як і музику. Танець є каталізатором процесу особистісної інтеграції та зростання. Провідним принципом танцювальної терапії є взаємозв'язок між рухом та емоцією, тобто залученням тіла до процесу терапії. Найбільшою перевагою танцю є його «природність» для кожної людини, безпека, спільність культур та прийнятність. Особливо ефективною танцювальна терапія постає як засіб внутрішньої гармонізації, зняття різноманітних тілесних і психологічних блоків, імпровізаційності. Кожен жест і рух танцю вміщують в собі певний символічний зміст.

Драматерапія (dramatherapy) – напрямок, що на разі найбільш інтенсивно розвивається. Одним із фундаторів драма терапії, без сумніву, є Я. Морено, який у 30-40-х роках ХХ століття створив «Театр спонтанності» у Відні та «Терапевтичний театр» у Нью-Йорку. Відмінністю цього напрямку від психодрами є те, що в драматерапії, зазвичай, відсутній протагоніст і проблема не драматизується. Нині існує велика кількість видів драматерапії

(терапевтичний театр, драматизація, драматизація сновидінь, середньовічний театр і комедія дель-арте, драматерапевтичні групи підтримки тощо). Драматерапія виступає продуктивним методом роботи з групою. Під час застосування драматерапії відбувається (крім розвитку креативності) розширення свідомості, діапазону поведінкових стратегій.

Останнім часом *казкотерапія* виокремлюється в самостійний напрямок. Цей метод заснований на використанні казки як архетипічної метафори з метою психодіагностики (проективна діагностика, що змальовує цілісну картину світу особистості, її проблемні та ресурсні елементи), психокорекції (розвиток креативності особистості та розширення спектру альтернативних рішень), психотерапії та психологічного консультування (зцілення за допомогою казки). Науковці розрізняють такі *види казкотерапії*: аналіз й інтерпретація обраної або створеної казки: використання архетипу казки; створення казок (бібліотерапія); медитативні казки; драматерапія казки чи окремого мотиву казки; малювання казки; казкова подорож.

Т.Д. Зінкевич-Євстигнеєва визначає казку як набір способів передачі знань про духовний шлях душі й соціальної реалізації людини, як виховну систему, тотожну духовній природі людини: «відкриття тих знань, які живуть у душі і є психотерапевтичними», «процес пошуку змісту, розшифрування знань про світ і систему взаємин у ньому», «процес утворення зв'язку між казковими подіями й поведінкою у реальному житті», «терапія середовищем, особливою казковою атмосферою, у якій можуть бути виявлені потенційні частини особистості, чи щось нереалізоване, може реалізуватися мрія», «процес добору для кожного клієнта його особливої казки» [26].

Д. Бретт вказує на те, що діти знаходять в чарівних казках відголоски власного життя. Вони прагнуть скористатися прикладом позитивного героя в боротьбі зі своїми страхами і проблемами. Крім того, розповіді й казки вселяють в дитину надію, що надзвичайно важливо. Тому що дитина, яку позбавили надії чи яка її втратила, відмовляється від боротьби й ніколи не досягне успіху [12].

Казкотерапія – інтегральний метод арт-терапії, природно вміщує практично усі напрямки – живопис, малюнок, драматизацію, танець, музику, бібліотерапію, ляльки, грим тощо. У психології казкотерапію визначають як психотерапевтичний напрям, який використовує казки з метою вирішення тих чи інших проблем особистості та її гармонійного розвитку. Казкотерапія буквально означає «лікування казкою». Як зазначає І.В. Вачков, казку використовують і лікарі, і психологи, і педагоги, і кожен фахівець знаходить в казці той ресурс, який допомагає йому вирішувати його професійні завдання [15]. Т.Д. Зінкевич-Євстігнєєва визначає казкотерапію як сукупність способів передачі знань про духовний шлях душі та соціальної реалізації людини, як виховну систему, яка відповідає духовній природі людини [26]. І.В. Вачков вводить поняття інтегрованої казкотерапії як напряму практичної психології, яке, використовуючи метафоричні ресурси казки, дозволяє людям розвивати самосвідомість і створювати особливі рівні взаємодії один з одним, що створює умови для становлення їх суб'єктності [15].

Казка, як зазначається в тлумачному словнику української мови, – літературний жанр, що виник з народної творчості, який характеризується: включенням ірреальних персонажів, подій і умов; наявністю багатозначних символічних образів і метафор; має строго визначений сюжетний сценарій, сформований на загальній базовій інтенції, яка вибудовується залежно від уявлень про долю, що визначає ступінь свободи героя казки, відношення до того або іншого героя або явища як архетипічного [16]. Проаналізуємо погляди відомих психологів щодо казки. Творець психоаналізу З. Фрейд казками спеціально не займався, хоча і торкався цього питання, але його послідовник О. Ранк розглядав казку як таку, що вуалює сексуальний комплекс, на противагу міфу, де комплекс представлений відверто, відкрито. Серед видатних психоаналітиків – дослідників казки – вирізняються Е. Фромм, і Б. Беттельхайм. «Забутою мовою» називав Е. Фромм мову сновидінь, міфів і казок, розглядаючи їх через мову символів. З позиції представників трансактного аналізу, в першу чергу Е. Берна, на особливу увагу заслуговує

вивчення рольової взаємодії героїв казок. Відповідно до цієї концепції кожен персонаж казки символізує певну роль, яку людина може відігравати в житті або навіть класти в основу свого життєвого сценарію. У межах біхевіористичного підходу казки розглядаються як описи моделей поведінки. Відповідно, працюючи з казкою, можна допомагати клієнтові засвоювати продуктивні моделі, реконструювати непродуктивні й формувати моделі бажаної поведінки. Ідеї, викладені в казках, можуть бути безпосередньо перенесені в життя. І.В. Вачков пропонує наступну класифікацію казок в казкотерапії. Він вважає, що правомірним було би розділення усієї сукупності казок на фольклорні (народні) й авторські. При цьому в обох типах казок можна виділити розважальні, художні, дидактичні й психологічні. Останній тип казок включає медитативні, психокорекційні, психотерапевтичні й розвиваючі (Схема 1.1) [14, 15].

Схема 1.1

Схема класифікації казок, запропонована І.В. Вачковим

Мета розважальної казки очевидна з назви.

Художня казка переслідує естетичні цілі, серед яких розвиток умінь зрозуміти й відчувати мистецтво, здатність насолоджуватися красою слова.

Дидактична казка переслідує повчальні й виховні цілі. Зокрема, однією з таких цілей може виступити формування знань в певній галузі, «упакованих» в казкову форму.

Цілями психологічної казки виступають: розкриття перед людиною глибин її власного внутрішнього світу, розвиток її самосвідомості, ознайомлення з основними психологічними поняттями, допомога на шляху становлення її особистості.

Психологічна розвиваюча казка – це авторська історія, що містить вигадку, яка сприяє оптимальному ходу природного психічного розвитку й містить в метафоричному вигляді інформацію про внутрішній світ людини. Її мета – відкриття людині багатств її психіки з метою допомогти в усвідомленні своїй особливостей.

Метою медитативної казки є досягнення релаксаційного стану під час прослуховування. Відбувається глибоке занурення слухача в казковий процес через звернення до своїх внутрішніх станів і пробудження особистісних потенціалів людини. У медитативних казках відсутні конфлікти й негативні персонажі.

Згідно з поглядами Т.Д. Зінкевич-Євстігнєєвої, психокорекційні казки створюються для м'якого впливу на поведінку; при цьому під корекцією вона розуміє «заміщення» неефективного стилю поведінки на продуктивніший, а також пояснення дитині сенсу того, що відбувається [26].

Особливостями психотерапевтичних казок є: 1) звернення до глибинного Я людини; 2) прагнення допомогти у більш усвідомленому відношенні до самого себе, світу, іншим людям, а за необхідності – в зміні цього відношення; 3) надання психологічної підтримки й позбавлення страждань й негативних переживань, пов'язаних з певною проблемною життєвою ситуацією або психоемоційною травмою.

І.В. Вачков виокремлює такі психологічні особливості дії казок, які варто враховувати психологу в роботі з особистістю [15]. По-перше, чарівні казки є символічним відображенням древніх ритуалів, найважливіший з яких – ініціація. Долаючи різноманітні труднощі, герой дістає можливість зміни – переходу на інший якісний рівень. По-друге, казки описують глибинний досвід проживання емоційних криз, характерних для людини, що розвивається. Впливаючи на несвідомому рівні, казки вміщують адекватні механізми захисту Я, зокрема, адаптаційні механізми, що допомагають подолати кризу. По-третє, відтворюючи кризові життєві ситуації, казка вчить дитину продуктивно переживати страх і поводитися зі страхом, направляючи, проектуючи його в конкретні казкові образи. По-четверте, образи казки не лише проектуються на реальну життєву ситуацію слухача й відтворюють в метафоричній формі моральні норми й принципи взаємовідносин між людьми, але й вміщують глибинні механізми несвідомого за рахунок незвичних для розуму архетипічних елементів. По-п'яте, казка лише тоді впливає на людину, коли виникає схожість між семантичним простором її душі й семантичним простором казки. Й нарешті, по-шосте, під час оцінки сили дії казки на слухача не слід забувати про її естетичну, художню сторону. Казка – персоніфікована мудрість людства, найдавніша й найдосконаліша скарбниця знань. Казка – необхідний елемент духовного життя людини. Занурюючись у світ чудес і чаклунства, дитина дістається глибин своєї душі, в якій твориться хаос, – адже вона росте, її переповнює ціла гамма емоцій.

С.Ф. Русова зазначає, що казка й дитина надзвичайно споріднені, адже казка природно відповідає вимогам дитячого розуму, а відносини між персонажами такі прості й зрозумілі, що дитина може щиро співчувати їхньому лиху й недолі, радіти перемозі та щастю. І це викликає перше почуття симпатії, перше свідоме враження від правди й неправди, тієї примітивної великої правди, яка залягає в глибокому лоні народної душі й виливається так просто в народних казках. Тут уперше прокидається дитяча увага до людей, співчуття їхній долі, зростає глибока сердечна любов до краси й добра. Так само як у

думках дитини, так і в казці – ніби немає нічого надзвичайного, але водночас усе надзвичайне, час і простір – необмежені. Зате все живе, усе має почуття, знає ласку, знає правду, усе сповнене якогось чарівного сенсу [66].

Кожна народна казка має мораль, з якої можна зробити важливі висновки. Саме за допомогою казок малюнок входить у доросле життя. Правила, норми суспільного життя діти мають засвоїти поступово й поетапно, від казки до казки, що допоможе їм у подальшому житті.

Казка є невіддільною від краси, сприяє розвитку естетичних почуттів, без яких неможливе благородство душі, щира чуйність до людського нещастя, горя, страждань. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки пізнає, а й відгукується на події та явища навколишнього світу, виявляє своє ставлення до добра і зла. Із казки дитина отримує перші уявлення про справедливість і несправедливість.

О. Бреусенко-Кузнєцов зазначає, що кожна дитина саме з казок дізнається, що добро майже завжди перемагає зло, а негативні герої будуть покарані за свої вчинки. Казки допомагають дітям долати страхи й невпевненість, фантазувати, приймати нестандартні рішення та розуміти, що всього можна досягти, якщо є бажання [13].

Р.М. Ткач зазначає, що кожна казкова ситуація має безліч граней і сенсів. Дитина, читаючи казку, несвідомо виносить до себе той сенс, який найбільш актуальний для неї в даний момент. З часом людина змінюється, і ту ж саму казку вона може зрозуміти по-іншому. Часто діти просять своїх батьків читати їм одну й ту ж казку. Ймовірно, ця казка найбільш відповідає світосприйняттю дитини в даний момент і допомагає їй зрозуміти важливі для себе питання. Завдяки багатогранності сенсів, одна й та ж казка може допомогти дитині в різні періоди життя вирішувати актуальні для неї проблеми [75].

Ефективність казки для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку визначається такими особливостями:

- сприйняття казки у цьому віці стає специфічною діяльністю дитини, яка співзвучна з природною дитячою фантазією;

- казка для дитини – це свого роду реальність, що дозволяє розширити рамки звичайного життя, стикатися із складними явищами і почуттями;

- у маленької дитини сильно розвинений механізм ідентифікації, тобто процес емоційного об'єднання себе з іншою людиною, персонажем і привласнення його норм, образів як своїх. Тому сприймаючи казку, дитина, з одного боку, порівнює себе з казковим героєм (позитивним), з іншого – за допомогою ненів'язливих казкових образів запропоновані виходи із складних різних ситуацій дають дитині шлях вирішення конфліктів, позитивну підтримку її можливостей й віри в себе.

Важливим є визначення суттєвих особливостей застосування казкотерапії:

1. Казка завжди, в усіх поколіннях служила засобом зустрічі її слухача або читача (зазвичай дитини) з самим собою, тому що метафора, яку покладено в основу казки, виступала не лише «чарівним дзеркалом» реального світу, але – передусім – його власного, прихованого, ще не усвідомленого внутрішнього світу. Про це багато писали К.Г. Юнг і його послідовники.

2. Усі окремі функції казкотерапії зрештою спрямовані на реалізацію мети – допомогти людині розвиватися оптимальним і найбільш природним для неї чином, реалізуючи свої можливості. А базовою умовою такого розвитку є підвищення рівня самосвідомості – потрібно ж мати уявлення, що і як в собі розвивати.

3. Націленість казкотерапії на розвиток самосвідомості людини, визначена суттю казок, забезпечує як контакт із самим собою, так і контакт з іншими. Соціальну природу людини складає система її взаємодій з людьми. Казкова метафора в силу властивих їй особливих функцій виявляється способом побудови взаєморозуміння між людьми.

Метод казкотерапії, на думку І.В. Дубровіної дозволяє вирішувати низку проблем, що виникають у дітей дошкільного, молодшого шкільного й

інших вікових періодів. Зокрема, за допомогою казкотерапії можна працювати з агресивними, невпевненими, сором'язливими дітьми; з проблемами сорому, провини, брехні, прийняттям своїх почуттів, а також з різного роду психосоматичними захворюваннями. Поряд з цим, процес казкотерапії дозволяє актуалізувати й усвідомити свої думки, а також побачити різні шляхи їх розв'язання [цит. за 57].

Метод враховує емоційний інтерес дитини до сприйняття казки як специфічної для цього віку діяльності. У свою чергу, цей інтерес стимулює емоційне залучення дитини в казку й стає підґрунтям для ідентифікації з її героями. Отже, казка стає засобом, який дозволяє дитині привласнювати норми, сенси, цінності, моделі поведінки в різних складних ситуаціях. Ідентифікація дитини з героями казки також допомагає зрозуміти, що в інших є такі ж, як і у неї, проблеми й переживання. Важливо, що дитина ототожнює себе з позитивними героями, оскільки їх положення в казці, як правило, підноситься яскравіше, емоційно. Тому метод казкотерапії сприяє особовому зростанню дитини [цит. за 57].

Р.М. Ткач зазначає, для того, щоб казка набула сили й надала допомогу або виховний ефект, необхідно дотримуватися певних правил її створення [75].

1. Казка має бути в чомусь ідентична проблемі дитини, але в жодному разі не мати з нею прямої схожості. Вона повинна стикатися з проблемою дитини опосередковано.

2. Казка повинна пропонувати альтернативний досвід, почувши який і провівши його крізь фільтри своїх проблем, дитина змогла би «побачити» можливості нового вибору. Якщо дитина не в змозі зробити вибір самостійно, психолог пропонує їй свої варіанти рішення схожих проблем.

3. Казковий сюжет повинен розгортатися в певній послідовності. Джерелом, звідки можна черпати матеріал для терапевтичних казок, можуть бути знайомі казкові мотиви, притчі, уява дитини, випадки з життя батьків або практики психолога й спеціально придумані теми.

Д. Якубишин визначила декілька правил читання казок дітям [84]:

- усі казки необхідно читати в спокійних умовах, дитина повинна зручно розташуватися у комфортній атмосфері;

- читати казку необхідно вдумливо, пояснюючи дитині незнайомі слова, обговорюючи основні моменти;

- важливо вислуховувати думки дитини про почуті події з казковими героями;

- не можна говорити дитині, що її судження неправильне, або засуджувати її позицію;

- не бажано читати декілька казок відразу, оскільки мораль кожної з них повинна бути осмислена дитиною.

Т.Д. Зінкевич-Євстігнеєва виокремлює основні прийоми роботи з казкою [26].

Аналіз казок. Мета – усвідомлення, інтерпретація того, що стоїть за кожною казковою ситуацією, конструкцією сюжету, поведінкою героїв. Наприклад, для аналізу обирається відома казка. При цьому дитині пропонується відповісти на низку запитань: «Як ви гадаєте, про що ця казка?»; «Хто з героїв найбільше сподобався й чому?»; «Чому герой здійснив такий вчинок?»; «Що би сталося з героями, якби вони не здійснили тих вчинків, які описані в казці?»; «Що було б, якби в казці були лише позитивні або негативні герої?»; а також інші запитання. Ця форма роботи застосовується для дітей у віці від 5 років, підлітків і дорослих.

Розповідь казок. Прийом допомагає відпрацювати такі моменти, як розвиток фантазії, уяви, здатності до децентрування. Процедура полягає в наступному: дитині або групі дітей пропонується розповісти казку від першої або від третьої особи. Можна запропонувати дитині розповісти казку від імені інших дійових осіб, що беруть або не беруть участь в казці.

Переписування казок. Переписування й дописування авторських і народних казок має сенс тоді, коли дитині, підліткові або дорослому чимось не подобається сюжет, деякий перебіг подій, ситуацій, кінець казки тощо. Це – важливий діагностичний матеріал. Переписуючи казку, дописуючи свій кінець

або вставляючи необхідних йому персонажів, клієнт сам обирає той варіант вирішення ситуацій, який дозволяє звільнитися йому від внутрішньої напруги – в цьому полягає психокорекційний сенс переписування казки.

Постановка казок за допомогою ляльок. Працюючи з лялькою, дитина бачить, що кожна її дія негайно відображається на поведінці ляльки. Це допомагає їй самостійно коригувати свої рахунки й робити поведінку ляльки максимально виразною. Робота з ляльками дозволяє удосконалювати й проявляти через ляльку ті емоції, які зазвичай дитина з якихось причин не може собі дозволити проявити.

Складання казок. У кожній чарівній казці є певні закономірності розвитку сюжету. Головний герой з'являється у будинку (у сім'ї), зростає, за певних обставин залишає будинок, вирушаючи в подорожі. Під час мандрів він зустрічає й втрачає друзів, долає перешкоди, бореться, перемагає зло й повертається додому, досягнувши мети. Отже, в казках подається не просто життєвий опис героя, а в образній формі розповідається про основні етапи становлення й розвиток особистості.

Події казки викликають у людини емоції, герої та їх стосунки між собою проектуються на буденне життя, ситуація здається схожою і впізнаною. Казка нагадує про важкі соціальні й моральні норми життя у відносинах між людьми, про те, що таке добре й що таке погано. Вона надає можливості відреагувати значимі емоції, виявити внутрішні конфлікти й утруднення. Під час прослуховування страшних казок «зі страшними» епізодами дитина вчиться розряджати свої страхи, її емоційний світ стає гнучким і насиченим.

Таким чином, використовуючи казкотерапію в роботі з дітьми, варто дотримуватися таких вимог [цит. за 84]:

- заздалегідь сформульований результат роботи повинен, передусім, відповідати реальній проблемі дитини (тема казки – проблема в символізованому вигляді), бути конкретним; його формулювання повинне мати позитивний вигляд;

- символізація будується на основі реальної проблемної ситуації; згідно з нею добираються герої казки, встановлюються стосунки між ними;

- казка має бути максимально близькою й зрозумілою дитині, тому сюжетна лінія історії може бути побудована з урахуванням її інтересів і захоплень (це дозволяє створити позитивний емоційний фон й більше зацікавити дитину); розповідь будується близькими віку й особливостям розвитку дитини мовними засобами, використовуються слова, максимально наближені до його провідної комунікативної системи;

- сюжетна лінія вміщує етапи розвитку конфліктної ситуації: зав'язку, наростання конфлікту, кульмінацію, розв'язку; на завершення герої долає конфлікт, отримуючи для себе нові можливості й здібності.

Бібліотерапія (creative writing) напрямок, заснований на літературному самовираженні шляхом творчого «письма», твору. Зазвичай, маєть на увазі лікувальний вплив на психіку хворої людини за допомогою читання книг. Термін виник у 20-тих роках ХХ століття в США. Сучасна бібліотерапія (на відміну від традиційних її форм) переважним чином являє собою не читання літератури, а самостійну творчість.

У сучасному психологічному просторі науковці виокремлюють дві функції арт-терапії – *діагностичну та терапевтичну*.

Діагностична. Малюнок виступає особливим носієм інформації про свого автора. Малюнок завжди символічний, відображає справжній стан автора, навіть якщо той намагався приховати це від інших та самого себе. Кожен малюнок вміщує значний обсяг діагностичного матеріалу, проте не може виступати базою для постановки діагнозу.

Терапевтична функція являє собою покращення психічного стану особистості за допомогою мистецтва. Мається на увазі «здоров'я» як цінність, на протигагу «здоров'ю» як протилежності хвороби. Формами арт-терапії є *групова та індивідуальна робота*. Індивідуальна застосовується для осіб, із якими виникають труднощі під час проведення вербальної психотерапії, хто має невимовні переживання та прострауматичні розлади. Групові форми арт-

терапії застосовуються в системі охорони здоров'я, освіті та соціальній галузі. Вони покликані розвивати важливі соціальні навички, пов'язані з наданням підтримки, дозволяючи розв'язувати спільні проблеми, оволодівати новими ролями, спостерігати вплив нових моделей поведінки на оточення, підвищувати самооцінку та зміцнювати самоідентичність. За нашим припущенням, саме такі форми арт-терапії можуть бути використані з метою розвитку успішної особистості молодшого школяра.

Здійснювати таку роботу має вчитель, шкільний психолог, а за можливості – арт-терапевт. Саме ці фахівці повинні володіти такими функціями й ролями: створювати в розвивальному просторі особливу атмосферу довіри; організовувати й структурувати творчу діяльність; забезпечувати зворотній зв'язок та процес вільного вибору; вчити дитину доводити справу до кінця та отримувати задоволення від результатів власної діяльності; здійснювати превентивну, діагностичну, навчально-розвивальну, корекційну, терапевтичну, оздоровчу, творчу та ін. функції.

Основні показники для проведення арт-терапевтичної роботи в системі освіти як з дітьми, так і з членами педагогічного колективу представлені Л.Д. Лебедєвою:

- негативна –Я-концепція, дисгармонійна, перекручена самооцінка, низький ступень самосприйняття;
- труднощі емоційного розвитку, імпульсивність, тривожність, страхи, агресивність;
- переживання емоційного відчуження, почуття самотності, стресові стани, депресія;
- неадекватна поведінка, порушення стосунків із близькими людьми, конфлікти в міжособистісних стосунках, невдоволення сімейною ситуацією, ревності, ворожість до навколишнього світу;
- замкненість та тривожність [34].

На думку автора, для дітей початкової школи корисним є взаємодіяти з матеріалами, що потребують широких вільних рухів, які охоплюють все тіло –

фарби, великі пензлики, валики, аркуші великих форматів, малювання крейдою на дошці, підлозі, асфальті [34, цит за 17].

Саме такий висновок ми здійснили, спираючись на ідеї провідних педагогів та психологів. На думку багатьох з них, мова образотворчого мистецтва, як відомо, є мовою дітей та підлітків. Як зазначав К.Д. Ушинський, діти мислять кольорами, звуками, відчуттями, закликаючи вчителів рахуватися з цими особливостями дитячого мислення [77]. Робота фантазії проявляється у візуальних образах й лише з часом – у словах. Образотворча робота – безпечний і природний для дитини вид діяльності, «транзитний простір» (Р. Гудман, Д. Джонсон). Ще Л.С. Виготський зазначав, що малювання є своєрідним оповіданням про свій розвиток і формування окремих систем психіки [18].

Природна спонтанність, експресія, відсутність рольової маски сприяють виникненню відповідної емоційної реакції дитини. При цьому арт-терапевт розділяє відповідальність з дитиною за її особистісний розвиток. Арт-терапевт не бере участі в формуванні особистості, прагнучи «виокремити» її в заздалегідь вигадану форму, а є помічником у відкритті дитиною в собі позитивного, прихованого або хибного [61].

Отже, досвід роботи з використання арт-терапевтичних засобів щодо формування успішної особистості засвідчує, що ця форма уможлиблює розширення діапазону гуманістично орієнтованих способів і особистісно розвивальних методів досягнення основної мети – розвиток успішної особистості в умовах Нової української школи.

Висновки до розділу 1

Отже, аналіз літератури засвідчив, що проблема формування успішної особистості молодшого школяра в умовах Нової Української Школи набуває дедалі більшої своєчасності та актуальності. Щодо молодших школярів, успішна особистість формується у спеціально створених умовах за допомогою спеціально розробленої методики з використанням новітніх форм, прийомів та засобів. Поняття «успішної особистості» представлено в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, акцентуючи увагу при цьому на детальній характеристиці поняттях «успіх», «успішність» та «ситуація успіху». Таким чином, основними шляхами створення ситуації успіху, на нашу думку, виступає арт-терапія як напрямок сучасної психотерапії, що використовується задля розвивального впливу на ресурсну базу кожної особистості. Саме в школі арт-терапія виконує виховну, корекційну, діагностичну, розвивальну (ресурсну) функції. Найбільш перспективним засобом арт-терапії для учнів молодшого шкільного віку є казкотерапія, завдяки якій активізується розвиток успішної особистості молодшого школяра.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

2.1. Організація та методика дослідження

У нашій роботі задля одержання емпіричної інформації застосовувалися методи анкетування, індивідуальні бесіди, інтерв'ю, аналіз продуктів діяльності молодших школярів, а також проєктивні методики: тест «Моя сім'я» Р.Ф. Беляускайте; малюнки та твори дітей про успішну особистість на базі КЗШ I-III ступенів №121, Криворізької Педагогічної гімназії, КЗШ I-III ступенів №7 м. Кривого Рогу; методика «Діагностика типів сприйняття дітьми емоційних станів людини», методика «Малюнкові проби», тест-опитувальник О. Захарова «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу»; оціночна шкала емоційних проявів дитини; анкета нервово-психічного розвитку дитини та її емоційних особливостей О.В. Запорожця. Модифікований варіант вищезазначеного переліку представлено нами в навчально-методичному посібнику [цит. за 57, с.27-33].

Проєктивна методика «Моя сім'я» належить до групи методик, що використовуються для оцінки стосунків всередині сім'ї. [9]. Тест допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, сімейні відносини, які викликають тривогу чи конфлікти, демонструють, як дитина сприймає взаємовідносини з іншими членами сім'ї й своє місце в ній.

Використовуючи цей тест, ми орієнтувалися на те, що кожен малюнок не лише відображає сприйняття дитиною власної сім'ї, а й дозволяє аналізувати й переосмислювати сімейні відносини. Важливим, на нашу думку, є те, що малюнок сім'ї не тільки відображає сьогодення й минуле, але також спрямований і на майбутнє, оскільки в процесі малювання кожен учень інтерпретує ситуацію, розв'язує проблему актуальних сімейних відносин і

створює власну сімейну ситуацію, в якій намагається передати задоволення від успіху. В ході реалізації методики психолог (вчитель) має змогу дати дитині зрозуміти своє становище в родині та разом з нею зайнятися пошуком можливостей кращої адаптації дитини в родинному колі. Проте слід пам'ятати, що, слід надати можливість дитині самостійно зрозуміти й сприйняти дану ситуацію, покладаючись на її психологічну зрілість та власний ресурс. Зазвичай тест містить дві частини: малювання сім'ї та бесіди по завершенню малювання.

Інструкція: «Будь ласка, намалюйте свою сім'ю так, щоб її члени були чимось зайняті». На всі запитання слід відповідати без будь-яких вказівок. Наприклад, «можеш малювати, як забажаєш». У системі кількісної оцінки враховуються формальні й змістовні аспекти малюнка. Формальними особливостями вважаються кількість ліній, положення об'єктів на папері, стирання й затушовування малюнка чи його окремих частин. Змістовними характеристиками малюнка є зображуваність діяльності членів сім'ї, їх взаємодія й розташування, а також положення речей і людей на малюнку.

Під час інтерпретації основну увагу зосереджено на таких аспектах:

1. Аналіз структури малюнка сім'ї (порівняння складу реальної й намальованої сім'ї, розташування і взаємодія її членів). Дитина не завжди малює всіх членів родини. Іноді вона не малює тих, з ким перебуває в конфліктних відносинах. Подекуди діти малюють людей, які насправді не є членами сім'ї. Розташування зображених об'єктів на малюнку часто демонструє їхні взаємини.

Наприклад, важливим показником психологічної близькості є реальна відстань між окремими членами сім'ї. Іноді між іншими з її представників зображаються різні об'єкти, які слугують певною перешкодою між ними. Так, досить часто можна побачити малюнок, на якому батько сидить, сховавшись за комп'ютерним монітором, або біля телевізора, що відокремлює його від усієї родини. Мати частіше зображається біля плити, яка начебто поглинає всю материнську увагу. Спільна діяльність членів сім'ї, як правило, свідчить про гарні, сприятливі сімейні відносини. Часто спільна діяльність об'єднує декілька

членів сім'ї. Цей факт констатує наявність внутрішніх угруповань в родині. Малюючи свою сім'ю, деякі діти зображають всі фігури досить маленькими й розташовують їх на нижній частині листа, що може свідчити про почуття неповноцінності в сімейному колі. На деяких малюнках переважають не люди, а речі, найчастіше – меблі, що також відображає емоційну стурбованість власною сімейною ситуацією, й дитина приділяє більшу увагу не зображенню членів сім'ї, а речам, які не є настільки емоційно значущими.

2. Аналіз особливостей малюнка окремих членів сім'ї, відмінності в стилі малювання, кількість деталей.

Уважається, що дитина найбільше деталізує та найдовше змальовує й розфарбовує фігуру улюбленого члена сім'ї, але якщо вона негативно ставиться до будь-кого, то змальовує його без деталізування та інколи навіть без частин тіла. Коли стосунки дитини з кимсь конфліктні й тривожні, емоційно неоднозначні, то вона часто використовує штрихування в зображенні цього члена сім'ї, з яким склалися погані зв'язки. Наприклад, дитина зобразила молодшу сестру не лише більшого розміру, ніж є сама, але навіть більшою за батьків. Це може свідчити про виняткову увагу, яку надають молодшій сестрі, про її особливе місце в ієрархії сімейних стосунків.

Варто зауважити, що в малюнках дітей молодшого шкільного віку спостерігаються декілька стилів малювання. Так, зазвичай одним стилем малюють батька й братів, а іншим – матір і сестру. Особливо відрізняється тип малювання волосся, одягу, вираз обличчя, колір та ін. Виходячи з того, як дитина малює себе, можна зрозуміти, з ким вона більшою мірою ідентифікується (з матір'ю або з батьком).

3. Аналіз процесу малювання (послідовність малювання кожного члена сім'ї, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малювання). Такий аналіз надає змістовну інформацію не лише про сімейні стосунки дитини, а й взагалі про умови для формування успішної особистості. Коли діти стверджують, що не вміють малювати, – це цілком природно й зрозуміло. Психолог (вчитель) може заспокоїти дитину, сказати, що важливо не скільки красиво намалювати,

стільки вигадати діяльність для членів родини, їх участь у взаємодії, творчих справах та хід спілкування. Проте трапляються діти, які прикривають свій малюнок рукою, що може свідчити про зневірення дитини у власних силах, недовіру до дорослого, тривогу та страху. Іноді перед початком малювання дитина коментує одну з фігур..

Використана нами методика «Діагностика типів сприйняття дітьми емоційних станів людини» [цит. за 57] мала на меті визначити типи сприйняття дітьми емоційних станів людини. Під час її застосування нами використовувалися репродукції картин, ілюстрації до казок, малюнки із зображенням людей, тварин, об'єктів природи тощо. Дітям демонструвалися зображення та пропонувалося визначити емоційний стан та забарвлення об'єктів, зображеної на них. Основною інформативною зовнішньою ознакою в розпізнанні дітьми емоційних станів людини є вираз обличчя. Для визначення типу сприйняття дитиною емоційних станів людини необхідно враховувати те, як вона виділяє експресивні ознаки й визначає емоції словом, якою мірою диференціює експресію, узагальненість, вираження емоційного ставлення та емпатії.

До особливостей сприйняття дітьми об'єктів належать фрагментарність, схематизм, ситуативність, знаходження композиційного центру тощо. Розвиток типу сприйняття у кожної дитини має вікову динаміку, а саме: від довербального та дифузно-аморфного з елементами диференціації окремих ознак експресії до аналітико-синтетичного сприйняття експресії з домінуванням аналізу чи синтезу [цит. за 18].

Варто зауважити, що розбіжності в етапах сприйняття залежать не лише від віку дитини, але й від особливостей емоцій, які вона сприймає. При розпізнанні страху та здивування характерним є переважно довербальний тип сприйняття; радості та суму – дифузно-аморфний тип у чотирирічних дітей та аналітико-синтетичний – у старших; при розпізнаванні гніву дітьми 4-5 років домінуючим стає дифузно-локальний тип, а дітьми 6-7 років – аналітичний.

Емоційність проявляється у дітей як молодшого, так і старшого віку частіше при сприйнятті ними емоцій гніву, суму та страху.

Довербальний тип сприйняття – дитина пізнає емоцію через встановлення відповідності виразу обличчя у певній ситуації, але емоційно не позначає словами. Дифузно-аморфний тип сприйняття – діти починають виокремлювати окремі елементи експресії. Аналітичний тип сприйняття – діти пізнають емоційний стан завдяки виокремленню елементів експресії, називають експресивні ознаки виразу обличчя, виражають співчуття стану людини. Синтетичний тип сприйняття – дитина не диференціює елементи експресії, а сприймає їх в сукупності, цілісно, узагальнено. Аналітико-синтетичний тип сприйняття – дитина виокремлює елементи експресії та узагальнює їх.

Чудовим проєктивним засобом пізнання емоційного світу дитини є малюнкові проби. Саме за допомогою дитячого малюнка виникає можливість дізнатися про внутрішній світ дитини, зрозуміти те, чого вона ще не в змозі висловити вербальними засобами. З метою психологічної діагностики емоційної сфери дітей їм пропонується аркуш паперу, набір кольорових олівців та гумка. Процес тестування складається з двох частин - малювання та бесіди. На всі уточнюючі запитання дитини варто відповідати, що вона може малювати, як їй заманеться. У протоколі фокусується: ставлення до завдання; послідовність малювання предметів, деталей; паузи більше 15 секунд; стирання деталей; спонтанні коментарі дитини; емоційні реакції та їх зв'язок зі змістом малюнка.

По завершенню малювання психолог ставить низку питань про малюнок, наприклад: «Що ти намалював?, Хто ще йде поряд з тобою? Що роблять діти? Їм весело чи сумно? Чому?» тощо. Варто з'ясувати сенс намальованого дитиною, уточнити значення певних деталей. При цьому по можливості слід уникати прямих запитань, не наполягати на відповіді, оскільки це може викликати тривогу, настороженість дитини.

Час виконання завдання не обмежується (в більшості випадків діагностична процедура триває не більше 35 хвилин).

Аналіз структури малюнка передбачає врахування кількості зображених об'єктів: як неживих предметів, так і людей, дітей і тварин. Важливо вивчити їх розташування по відношенню одне до одного, оскільки малюнок може відображати реальні події, бажані або ті, яких дитина боїться, уникає.

Емоційне ставлення дитини до інших дітей передусім виражається в таких показниках:

- кількість зображуваних об'єктів: чи є в людини голова, волосся, вуха, очі, зіниці, вії, шия, плечі, руки, пальці, ноги тощо; чи повністю зображена будівля – стіни, дах, двері, вікна (чи відкриті вони), фіранки, ручки дверей, дорога;

- декорування – деталі одягу та прикраси; портфель, шапка, гудзики; квіти на підвіконні тощо.

Найближчих людей дитина, зазвичай, зображує великими за розміром. Іноді велика фігура вчителя, розташована в центрі аркуша паперу, може свідчити про його авторитарність, пригнічення інших. Значно меншими, в порівнянні з іншими дорослими та дітьми, малюють себе ті, хто невпевнений, низько оцінює себе, відчуває свою некомпетентність і потребує уваги, піклування, ласки оточуючих. Великі фігури, будівлі, які займають цілий аркуш паперу, малюють імпульсивні, невпевнені в собі, схильні до домінування діти. Зображення маленьких фігур нерідко пов'язано з тривожністю, почуттям небезпеки. Під час аналізу процесу малювання варто звертати увагу на послідовність зображення деталей, людей, предметів, тварин; на повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур; на паузи; спонтанні коментарі; на колір.

Інтерпретація процесу малювання потребує значного досвіду й знання особистості дитини, її оточення. Зображення себе у першу чергу може свідчити про егоцентризм дитини. Якщо вона зображує маму, вчителя, то вони для неї мають особливе значення, є емоційно близькими. Якщо фігура людини декорована, є підстави вважати, що дитина хоче бути схожою на неї. Повернення до малювання певних деталей може вказувати на головне,

домінуюче переживання, пов'язане з певними деталями малюнка. Паузи перед малюванням частіше за все пов'язані з напруженими, конфліктними відносинами і є зовнішнім проявом дисонансу мотивів. Дитина ніби вирішує, малювати цю людину, об'єкт, предмет чи ні. Стирання або перемальовування зображеного можуть бути пов'язані з негативними емоціями до людини чи, навпаки, з бажанням якомога краще зобразити предмет чи людину. У цьому випадку психолог акцентує увагу на кінцевий результат. Коментарі дитини прояснюють зміст намальованого, видають найбільш емоційно значимі для неї об'єкти. Позитивне емоційне ставлення до школи й друзів виражається в яскравих чистих тонах малюнка. Про негативне ставлення свідчитиме перевага темних тонів.

Метою використаного нами опитувальника «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу» О. Захарова було визначення рівня тривожності та схильності молодших школярів до неврозу. Батькам пропонувалося оцінити твердження, що стосується особливостей поведінки їхніх дітей, залежно від спостережуваних поведінкових реакцій. У разі, якщо особливість поведінки виражена й зростає останніми роками, то пункт оцінюється в 2 бали. Якщо зазначені прояви трапляються періодично, то відповідний пункт оцінюється в 1 бал. За відсутності названих у пунктів особливостей поведінки виставляється 0 балів.

Твердження:

1. Легко засмучується, багато переживає, усе занадто близько приймає до серця.
2. Коли щось не так – у сльози, плаче, не може заспокоїтися.
3. Вередує без причини, дратується через дрібниці, не може чекати, терпіти.
4. Дуже часто ображається, не терпить жодних зауважень.
5. Украй мінливий настрій: може сміятися й плакати одночасно.
6. Усе частіше сумує й засмучується без причини.
7. Як і в перші роки, знову смочче соску, палець, все крутить у руках.

8. Довго не засинає без світла й присутності близьких; неспокійно спить, часто прокидається вночі; не може вранці відразу отямитися.

9. Стає надто збудливою, коли потрібно стримуватися, чи загальмованою й млявою при виконанні чогось.

10. З'являються виражені страхи, побоювання, боязкість у будь-яких нових, невідомих чи відповідальних ситуаціях.

11. Зростає невпевненість у собі, нерішучість у діях і вчинках.

12. Усе швидше втомлюється, відволікається, не може концентрувати увагу довгий час.

13. Усе складніше знайти з нею спільну мову, домовитися, дитина стає сама не своя, постійно змінює рішення чи занурюється в себе.

14. Починає скаржитися на головний біль увечері чи на болі в ділянці живота вранці; часто блідне, червоніє, уприває; чухається без видимої причини; алергія, різні висипи на шкірі.

15. Знижується апетит, часто й тривало хворіє, підвищується без причини температура, часто пропускає заняття в дитсадку чи школі.

Оцінювання результатів:

- 30-20 балів – у дитини невроз;

- 19-15 балів – невроз був чи буде найближчим часом;

- 14-10 балів – є ознаки нервового розладу, але це не обов'язково стадія захворювання;

- 9-5 балів – є схильність до виникнення нервового розладу, необхідно бути уважнішими до стану нервової системи дитини;

4-0 бали – відхилення несуттєві або наявні вираження вікових змін в особливостях поведінки дитини.

Метою застосованої нами оціночної шкали емоційних проявів дитини (таблиця 2.1) була діагностика та оцінка емоційних проявів. Оціночна шкала складена на основі емоційних проявів дітей, на які, як на особливо значущі, вказує чеський психолог Й. Шванцар [цит.за 57]. При цьому по вертикалі перераховуються емоційні прояви дитини, а по горизонталі – міра вираження

кожного з них. У результаті створюється своєрідний профіль почуттєвих проявів конкретної дитини.

Таблиця 2.1

Оціночна шкала емоційних проявів дитини

Емоційний прояв	Інтенсивність					Обставини
	0	1	2	3	4	
Надчутливість						
Збудливість						
Примхливість						
Боязливість						
Плаксивість						
Злісність						
Веселість						
Заздрісність						
Ревнощі						
Образливість						
Впертість						
Жорстокість						
Ласкавість						
Співчуття						
Зарозумілість						
Агресивність						
Нетерплячість						

Примітка: 0 – немає; 1 – небагато; 2 – середньо; 3 – багато; 4 – дуже багато.

Метою анкети нервово-психічного розвитку дитини та її емоційних особливостей О.В. Запорожця є визначення особливості нервово-психічного розвитку дітей та їхнього емоційного стану.

Батькам пропонується охарактеризувати сон, апетит та емоційний стан своєї дитини:

1. а) Як вона засинає: швидко чи повільно; чи вимагає, щоб із нею посиділи, щоби не вимикали світло тощо?

б) Як саме спить: міцно, спокійно чи ні, кричить, плаче, розмовляє уві сні?

в) як прокидається (відразу чи ні), у якому настрої: веселому, спокійному, роздратованому, у сльозах?

2. а) як вона їсть: охоче чи ні, обирає їжу чи ні:

б) їсть швидко чи повільно;

в) як їсть: сама чи за допомогою дорослих;

г) як діє похвала або докір; чи Ваша оцінка нічого не змінює?

3. Чи помічаєте Ви прояву страху у Вашої дитини:

а) у темній кімнаті;

б) під час покарання, окрику, незадоволення дорослими поведінкою дитини або за інших обставин (яких)?

4. Чому радіє Ваша дитина і що викликає в неї сум, незадоволення, образу? Як довго дитина це переживає?

5. Чи вміє Ваша дитина співчувати близьким людям?

6. Які емоції спостерігаються під час гри дитини? Як вона їх проявляє: пестить чи карає ляльку? Доброзичливо поводить з однолітками чи ні?

7. Чи вміє дитина відстоювати свої інтереси перед батьками, іншими членами сім'ї, однолітками?

8. Якими засобами дитина відстоює свої інтереси: знаходить аргументи, умовляє, вимагає, плаче? [цит. за 57].

У нашому дослідженні ми ґрунтувалися на детальній характеристиці саме вищезазначених методик, тому що у подальшій експериментальній роботі головним завданням постало визначення психолого-педагогічних умов формування успішної особистості. Адже саме сім'я, оточення (школа, однолітки, авторитетні дорослі взагалі і зокрема – вчитель початкових класів), природа, культурні об'єкти і сама дитина виступають головними чинниками розвитку успішної дитини. Саме запропоновані нами методики є зручними для проведення, обробки та інтерпретації даних, психологічно інформативними та педагогічно обґрунтованими.

2.2. Експериментальна робота розвитку успішної особистості молодшого школяра засобами арт-терапії

Дослідно-експериментальна робота проводилася в декілька етапів. На першому етапі відбувся аналіз досвіду роботи вчителів-практиків в загальноосвітніх школах м. Кривого Рогу, Дніпропетровської області, за активної участі студентів заочного відділення психолого-педагогічного факультету Криворізького державного педагогічного університету, задіяних в анкетуванні. Проблема формування успішної особистості не є новою для початкової школи. Досвід засвідчує, що формування ситуації успіху, розвиток успішної особистості молодшого школяра є предметом обговорення не лише науковців та методистів, а й учителів-практиків початкової школи. Так, вчителі початкових класів Одеського навчально-виховного комплексу «Гімназія №7 – спеціалізована школа I ступеня з поглибленим вивченням англійської мови» Ірина Матюніна та Ольга Максименко зазначають, що саме ситуація успіху у навчальній діяльності школярів сприятиме розвитку дитини, приноситиме їм радість пізнання й викликатиме цікавість до навчання. Автори пропонують алгоритм створення ситуації, розкривають умови та прийоми створення ситуації успіху на уроці та надають поради щодо її створення [48, с.4-9].

Цікавим, на нашу думку, є досвід роботи «Навчально-виховного комплексу №130 «Загальноосвітній навчальний заклад I ступеня – гімназія Дніпропетровської міської ради», представленого вчителем-методистом, вчителем вищої категорії, заступником директора з науково-методичної роботи Сиротенко К.М. Особливу увагу колектив гімназії приділяє інноваційним підходам до процесу виховання успішної особистості. Автори зазначають, що «Тільки інноваційна за своєю сутністю освіта може виховати людину, яка керується в житті власними знаннями й переконаннями, є всебічно розвиненою, самостійною, самодостатньою, успішною особистістю» [68]. Катерина

Михайлівна наголошує на тому, що в закладі створена система навчально-виховних впливів, що стимулює процес виховання успішної особистості та її творчої самореалізації. Серед них основними є ефективна мотивація сфери саморозвитку; створення навчально-діяльнісного середовища; розроблення та застосування нового змісту освіти; широке застосування розвивально-проектних форм освітньої діяльності; мобілізація традицій сімейного виховання; створення єдиного інформаційного простору навчання, виховання, розвитку й самореалізації творчої особистості. Найбільш вдалим методом розвитку успішної особистості, вважає педагогічний колектив закладу, є проектна робота. Це своєрідний інструмент, що створює умови для розвитку цілеспрямованості та самостійності учнів у вирішенні проблем, які, за нашим припущенням, є основними характеристиками формування успішної особистості. [68].

Заслуговує на увагу проект «Система формування успішної особистості школяра», розроблений творчим колективом Макіївської загальноосвітньої школи I-III ступенів №86 та представлений заступником директора з навчально-виховної роботи Фесенко В.В. Актуальність та перспектива проекту пов'язана зі створенням і забезпеченням умов для розвитку успішної особистості дитини. На думку авторів, формування успішної особистості школяра відбувається через спільну колективну творчу працю, яка передбачає творчі стосунки вчитель - учень, учень - учень, учитель – батьки. Автори проекту пропонують цикл годин спілкування та низку анкет «Дослідження уявлення дітей про успіх та шляхи його досягнення», «Як я уявляю життєвий успіх», «Як досягти успіху», «Чи можу я досягти успіху в Україні?», «Які особистісні риси характеру заважають мені на шляху до успіху?» [79].

У контексті даної роботи зацікавлення викликає досвід роботи вчителів початкових класів Криворізької педагогічної гімназії. Ж.С. Лук'яненко, вчитель-методист, учитель початкових класів, наголошує на тому, що в кожній дитині треба бачити особистість й ставитись до неї слід з повагою, увагою і любов'ю. Л.В. Горшкова, учитель-методист, учитель початкових класів цієї ж гімназії,

основою формування успішної особистості вважає розвиток творчої, самостійної, відповідальної людини. На думку цих вчителів, ситуацію успіху обов'язково створює вчитель для комфорту, задоволення і бажання досягти успіху учнем. Задля отримання більш детальної інформації щодо розвитку успішної особистості ми провели анкетування серед батьків учнів нашої школи (Криворізька загальноосвітня школа I-III ступеню №121).

Так, анкета для батьків передбачала відповіді на такі запитання:

1. «Яка людина, на Вашу думку, є успішною?»
2. Чи вважаєте Ви себе успішною людиною?
3. Чи є успішною Ваша дитина?

В опитуванні взяли участь 15 респондентів. Аналіз результатів продемонстрував, що більшість батьків вважають себе успішними людьми (друге питання анкети), стан успіху пов'язують з наявністю родини, здоров'я, матеріального добробуту тощо. Більшість з батьків на третє питання «Чи успішна Ваша дитина?» дають позитивну відповідь. Наприклад: «Моя дитина успішна, бо має багато друзів, отримує в школі гарні знання, зростає в повній родині, в якій її люблять та опікуються нею»; «Моя донечка успішна, активно пізнає світ, має багато друзів, навчається, мріє стати лікарем. Я їй обов'язково допоможу в здійсненні цієї мрії».

На цьому етапі дослідження нами було застосовано різні прийоми та методи роботи.

Твори-роздуми дітей на тему: «Чи я успішна дитина?», основною метою яких було з'ясувати, які головні критерії успішності відомі учням початкової школи. Малюнки на тему: «Чи я успішна дитина?» дали можливість отримати інформацію щодо розуміння дітьми власної успішності та можливості реалізувати себе в різних видах продуктивної діяльності, в процесі навчальної та ігрової діяльності, спілкування з дорослими та однолітками, під час виконання різних функцій і ролей тощо.

Цікавими, на нашу думку, виявилися дитячі твори на тему «Чи я успішна дитина?» Наведемо приклади деяких дитячих творів. Ігор К.: «Мене

звати Ігор. Мені 7 років. У мене багато друзів. Я добре вчуся в школі, хочу дізнаватися більше й більше нового. Мої батьки пишаються моїми здобутками. Мама з татом вважають мене успішною дитиною». Віка Б.: «Я добре навчаюся, відвідую гурток, допомагаю мамі й татові. Вони мною пишаються. Я буду ще успішна, коли я буду задоволена своїми оцінками і здобуду все, про що мрію. А поки я працюю над собою». Катерина С.: «Я гарна дівчинка. Мені 8 років. Навчаюся у другому класі. Маю багато друзів. Я дуже люблю тварин. Я рухлива дівчинка. Тато подарував мені на день народження велосипед. У майбутньому мрію стати гарним лікарем. Я дуже стараюся бути успішною дівчинкою». Анонім: «Чи я успішна дитина? Так. Я вважаю, що я успішна дитина. Тому що я навчаюся у школі. Справно вивчаю домашні завдання. Уважно слухаю свого вчителя. Знання – є успішна людина». Аналіз результатів засвідчив, що більшість дітей пов'язують успішність з гарним навчанням, великою кількістю друзів та підтримкою з боку батьків.

Використання проєктивної методики «Моя сім'я» продемонструвало ставлення дітей до членів родини, сімейні відносини та особливості сприймання дитиною взаємин з представниками родини, а також визначення нею власного місця в сімейному колі. Окремі другокласники відобразили реальну картину взаємин між членами родини, а саме: діти використовують яскраві кольори, на малюнку представлена веселка, різнокольорові квіти, усміхнене сонце; мама, тато й дитина, зазвичай, розташовані поряд і тримаються за руки (20%). Позитивними є також зображення поодиноких фігур, але серед яскравих квітів на фоні веселки, барвистої природи у супроводі картатих метеликів і навіть усміхнених хмаринок (15%). Проте, більшість дітей зобразили членів сім'ї на відстані, з неадекватним зменшенням або збільшенням фігури (мама, тато, брати, сестри). Спостерігається використання похмурих сірих відтінків для зображення фігури, волосся та одяг промальовуються у вигляді штрихів та чітких ліній. Послідовність представлення членів родини на малюнку залежала від настрою дитини, від бажання працювати, від того, які взаємини з членами родини (брати, сестри)

склалися на даний момент. Насамкінець, слід зазначити, що в деяких малюнках (15%) була представлена школа, робочі зошити та грамоти за навчальні досягнення. У низці робіт (50%) було відображено процес взаємодії з вчителем: на даному малюнку зображено партнерські взаємини вчителя й учня, комфорт та задоволення від процесу навчання й отримання знань.

Таким чином, отримана інформація надає підстави стверджувати, що сім'я та сімейні взаємини – важливий компонент розвитку успішної особистості, а стосунки з вчителем (найреферентніша особа на цьому етапі онтогенезу), і особистість самої дитини (емоційний стан, психологічні особливості, інтереси та бажання та процес взаємодії) – провідний чинник для створення ситуації успіху і реалізації ідей Нової Української Школи.

2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи

Дослідно-експериментальна робота показала, що розвиток успішної особистості учня початкової школи залежить від цілого комплексу психолого-педагогічних умов, що стимулюють дитину до активного включення в роботу, формують у неї позитивну самооцінку, розвивають уміння діяти самостійно, творчо, нестандартно; активізують розвиток здібностей керувати своєю поведінкою, емоціями, позбавляють страхів, невпевненості у собі та зменшують ступінь тривожності й шкільних фобій.

За результатами констатувального етапу дослідження зафіксовано такі рівні розвитку успішної особистості. Задля опису рівнів ми взяли за основу п'ять основних якостей успішної дитини, описаних в розділі 1.1. [45]. Всього було виокремлено три рівні (високий, середній та низький) за такими показниками.

Для I (високого) рівня характерні: самооцінка та самоповага (дитина вміє цінувати себе як особистість, пишається своїми досягненнями, цінує власні здібності, відчуває себе здатною та гідною любові, не боїться помилятися, запитувати, пізнавати, робити висновки тощо); бажання вчитися (дитина із

задоволенням включається у навчальний процес, оволодіває досвідом, соціальними навичками, компетенціями початкової освіти, самостійно відшукує відповіді на свої запитання, оволодіває досвідом самостійно здобувати знання та самовдосконалюватися); здатність любити (успішна дитина любить і є любимою; має обнадійливий світогляд; несе радість у своєму серці, добра, емпатійна, чуйна, життєрадісна; уміння добирати позитивне оточення; висока самооцінка, самоповага та позитивні риси характеру); позитивний характер (здатність до формування характеру з позитивними рисами – хороші манери, делікатність, чемність, порядність, доброзичливість тощо, які сприяють появі довіри оточуючих; відповідальність, уміння доводити справу до кінця, виконувати свої зобов'язання, працювати над розвитком та саморозвитком рис характеру); життєстійкість (уміння адекватно сприймати невдачі, приймати будь-який виклик і впоратися з ним, позитивне сприйняття проблемних життєвих ситуацій та вміння долати труднощі; спроба домагання досягти успіху знову й знову; здатність контролювати свої емоції, за необхідності відкладати задоволення власних потреб, опанування навичками вирішення проблем і прийняття рішень, бажання ефективної взаємодії з іншими людьми; вміння йти на компроміс і бути гнучкою та креативною). Для II (середнього) рівня притаманні такі критерії: самооцінка й самоповага не завжди виступають основою уміння цінувати себе як особистість; дитина не здатна цінувати власні здібності на високому рівні та відчуває постійне побоювання щодо можливості припуститися помилки; дитина не готова до прийняття щоденних викликів, не здатна йти на компроміс, не проявляє гнучкості у прийнятті рішень тощо. Для III (низького) рівня притаманні такі критерії: у зв'язку з низькою самооцінкою відсутня самоповага до себе як до особистості; повна залежність від оцінки оточуючих (рідні й чужі дорослі); навчається без бажання, часто замикається в собі; відсутні соціальні навички, притаманні одноліткам; дитина не завжди відчуває любов до себе з боку інших (сім'я, однолітки, вчителі та ін.); невміння будувати діалог та довіряти ближнім;

невпевненість у собі; неспроможність будувати перспективу, доводити справу до кінця, самостійно вирішувати проблеми й приймати рішення.

Рівні розвитку успішної особистості подано у таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Рівні розвитку успішної особистості (на етапі констатації у відсотках)

Клас	Учні	Рівні розвитку		
		I рівень	II рівень	III рівень
Експериментальний	27	14,8% (4)	55,6% (15)	29,6% (8)
Контрольний	26	15,4% (4)	46,2% (12)	38,4% (10)

Як бачимо, в обох класах результати приблизно однакові. Переважає середній рівень розвитку успішної особистості і становить (55,6% та 46,2%). Високий рівень є незначним – (14,8% та 15,4%). Низький рівень в обох класах приблизно однаковий і має такі показники – (29,6% та 38,4%). З урахуванням отриманих даних було визначено 2-А клас експериментальним і 2-Б клас – контрольним.

Отже, констатувальний експеримент виявив, що для розвитку успішної особистості учня початкових класів необхідно забезпечити комплекс психолого-педагогічних умов, пов'язаних із здійсненням кожною дитиною вільного вибору:

- раціональним використанням ефективних форм і методів;
- створенням спеціального розвивального середовища (ситуація успіху);
- використанням життєвих, учбових, ігрових ситуацій в процесі взаємодії;
- співпраці та розвитку.

Результати цього етапу дослідження були враховані при створенні розвивальної програми «Успішна особистість учня Нової Початкової школи».

Висновки до розділу 2

Отже, розвиток успішної особистості учнів початкових класів відбувається в умовах сімейного виховання, навчальної діяльності та взаємодії з оточуючим середовищем. Переглянутий нами досвід роботи вчителів початкових класів засвідчує, що переживання дитиною стану радості, власної значущості та статусу в колективі однолітків, відчуття впевненості у собі та позитивного ставлення з боку батьків є психологічною основою розвитку успішної особистості. На етапі констатації нами встановлено три рівні розвитку успішної особистості учня початкової школи та визначено основні критерії.

Як бачимо, в обох класах результати приблизно однакові. Переважає середній рівень розвитку успішної особистості і становить (55,6% та 46,2%). Високий рівень є незначним – (14,8% та 15,4%). Низький рівень в обох класах приблизно однаковий і має такі показники – (29,6% та 38,4%). З урахуванням отриманих даних було визначено 2-А клас (27) експериментальним і 2-Б клас (26) – контрольним.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА «УСПІШНА ОСОБИСТІТЬ УЧНЯ НОВОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»

3.1. Загальна характеристика розвивальної програми

Щоби стати успішною людиною та досягти успіху в житті, дитина повинна бути задоволена собою, відчувати впевненість у власних силах та готовність долати труднощі, досягати мети та пишатися результатами життєдіяльності. Станом на зараз наявна значна кількість науково-методичної та спеціальної літератури щодо розробки корекційних програм розвитку успішної особистості. В основу запропонованої нами програми покладені ідеї провідних науковців щодо створення ситуації успіху (Ш.О. Амонашвілі, А.С. Белкін, І.Д. Бех, І.А. Зязюн, О.С. Савченко та ін.), а також різноманітні форми, методи та техніки арт-терапії (зокрема – казкотерапії), запозичені з різних джерел; розповідей та психотерапевтичних історій. Дана програма може бути використана як методична розробка для саморозвитку, самоорганізації та самовдосконалення, що сприяють формуванню успішної особистості учня початкової школи.

У ході розробки програми ми використали рекомендації відомого австралійського психолога Бретт Доріс, представлені у терапевтичних історіях про маленьку дівчинку Енні [12]. Створюючи за запропонованою автором моделлю терапевтичні історії, ми намагалися вирішувати проблеми самих учнів, їхніх батьків та вчителів. Особливу увагу нами звернено на вміння користуватися цим жанром (казка), на майстерність того, хто її розповідає (вчитель, мама, бабуся, самі діти). Особливою умовою створення таких історій було бажання батьків та вчителів допомогти своїм дітям подолати ті чи інші психологічні проблеми. Маленькі історії спрямовані на те, щоби батьки розповідали їх своїм дітям, вчителі розповідали їх в класі й діти розповідали їх одне одному. Перевага методики Д. Бретт полягає в тому, що усі ці техніки

(міні-казки, історії, анекдоти, бувальщини тощо) дозволяють дітям накопичувати необхідний для особистісного зростання та змін досвід. Конкретний досвід, безпосередні переживання впливають на дітей набагато більше, ніж словесні повчання, настанови та нотації. У процесі створення історій і казок думки необхідно «спакувати у подарункову обгортку» у вигляді цікавої розповіді, яка ставала ефективною, цікавою та зрозумілою. Коли діти «розпаковують подарунок» й знаходять прихований зміст захоплюючої казки, в них відкривається здатність до особистісного зростання. Ми дотримувалися рекомендацій автора щодо використання в розповідях чутливої інтонації, довірливого тону, що не викликає в дитячій душі реакції відторгнення. Ми були впевнені, що «Історії про Енні» допоможуть хлопчикам і дівчаткам звільнитися від низької самооцінки, зайвої тривоги, почуття невпевненості у собі та власних силах. Ефективні й доступні техніки, які пропонує Бретт Доріс, надихнули нас на створення розвивальної програми «Успішна особистість учня Нової Початкової школи». Ефективність розробленої нами програми, заснованої на представлених вище засадах, була перевірена у контрольному дослідженні. За його результатами у молодших школярів (другокласників), які брали участь у реалізації розвивальної програми, було зафіксовано зниження таких показників, як шкільна тривожність, занижена самооцінка, шкільні фобії, почуття невпевненості, тривога міжособистісного спілкування. Також відбулося покращення показників творчої взаємодії з однолітками, пізнавальної активності, бажання й уміння доводити справу до кінця, здатність ставити мету та досягати її, зросло почуття впевненості у власних силах, у перспективах особистісного розвитку.

У контексті реалізації програми в ролі психолога-експериментатора часто може витупати вчитель початкових класів, виконуючи при цьому з молодшими школярами окремі вправи, проводячи з ними тренінги, додаткові заняття та цікаві ігри як індивідуально, так і в колективі. Поряд з цим, заняття можуть проводитися раз на тиждень або у вигляді «марафону» (інтенсивного тренінгу), розрахованого на 1-2 дні. Суттєвим елементом у всіх вищезазначених формах

роботи є активне використання казкотерапії як одного з напрямків арт-терапії з обов'язковою фіксацією (записи, малюнки, твори, казки тощо) матеріалів для подальшого кількісного та якісного аналізу. Реалізація програми відбувалася в декілька етапів. На першому, вступному, етапі у молодших школярів необхідно було сформувати певну мотивацію (пізнавальний інтерес) для подальшого включення у процес роботи. Конкретний зміст і тривалість цього етапу залежить від особистості експериментатора (вчителя), від персональних прийомів роботи, від вміння побудувати діалог з молодшими школярами, а також від особливостей застосування різноманітних технік арт-терапії. Отже, основним завданням першого етапу роботи є демонстрація другокласникам поняття «успіх як переживання стану радості й задоволення від досягнутого» та «ситуація успіху» як «створення умов для досягнення значних результатів у діяльності». Другий етап програми являє собою серію завдань, психотехнік арт-терапії та казкотерапії, за допомогою яких дитина здатна відповісти на питання «Чого я хочу?», «Що я можу?», «На що я можу розраховувати?». Другий етап об'єднує в собі декілька блоків: 1 блок складається з таких завдань: вигадати казку із запропонованим початком («Я успішна дитина, тому що...») та за наявним кінцем («...саме тому я успішна дитина»). Це завдання виконується протягом 10-15 хвилин. З метою полегшення завдання вчитель може запропонувати дітям таку пораду: «Формулюйте свої думки та висловлюйте власні думки позитивними словами, намагайтеся уявити собі, як це виглядає (як пахне, звучить, яким є на дотик)»; «Намагайтеся скласти чітке уявлення про результат («За яких конкретних умов (обставин) ви можете почуватися успішними?»; «Що і як ви відчуватимете?»; «Що і як буде вас оточувати?»; «Яким чином це виглядатиме?»; «Успішна особистість – це про вас?»). Н даному етапі можливе використання (як допоміжного виду арт-терапії) малюнку. Експериментатор пропонує дітям намалювати портрет себе нинішнього, реального та себе ідеального, розділивши при цьому аркуш паперу навпіл. Поряд з цим доцільним є використання колажу (використовуючи білий, кольоровий папір, старі газети, журнали, листівки тощо). Психолог наголошує

на тому, що саме малювання – це емоційно забарвлена дія, яка сприяє руйнуванню стереотипів, дозволяє максимально розслабитися, подолати труднощі, зняти бар'єри, пофантазувати тощо. Третій блок вміщує такі завдання: «Уявіть та опишіть ситуацію, коли ви були щасливою та успішною дитиною, а коли – ні». Четвертий блок складається з таких компонентів: 1) Назвіть риси свого характеру, котрі оцінюють і підтримують оточуючі (батьки, вчителі, друзі); 2) Пригадайте ті випадки з вашого життя, коли ви почувалися абсолютно успішними (учням не обов'язково описувати важливу подію, вони можуть змалювати запропоноване завдання довільно – від вдалої відповіді на уроці до захопливої подорожі); 3) Опис учнями ситуації «Якою людиною ви повинні бути, щоби почуватися успішним?». П'ятий блок являє собою моделювання таких ситуацій: «Яка людина (мама, член родини, кінозірка, вчитель, друзі, відомий спортсмен, улюблений казковий або мульт-песонаж та ін.) досягла, на вашу думку, блискучих успіхів?»; «Напишіть імена трьох-п'яти осіб, які вже досягли того, чого прагнули, і назвіть, що призвело до їх успіху». Сюди також можна віднести виконання вправи, пов'язаної з пригадуванням випадку зі свого життя, коли абсолютний успіх вже пережито («Заплющте очі й уявіть собі це максимально яскраво (зверніть увагу на місце розташування цього уявлення – вгорі, внизу, зверху, знизу, посередині), його розмір (велике, мале, середнє), рухи, запахи, переживання, відчуття, які створюють цей образ. Постарайтеся зробити опис якомога кращим та зафіксуйте при цьому власні почуття (по-іншому, більш упевненим в собі, успішним, щасливим тощо)». На основі психотерапевтичних історій Дорис Бретт [12], кожен з вас повинен пофантазувати, проявити творчість, гнучкість, креативність, намагатися бути максимально чесним і відповідальним задля уявлення себе успішною дитиною. У цій вправі слід описати своє щасливе оточення, вибір місця (ліг, гори, море, озеро, річка, бабусина оселя, дача, розкішна квартира, офіс батьків, шкільний клас, ігровий майданчик; власне улюблене місце в кімнаті; хто (що) знаходиться поруч – мама, тато, члени родини, комп'ютер, рояль, ласощі, іграшки, книжки, кубики, пазли, тощо).

На третьому, завершальному, етапі разом з дітьми ми дійшли таких висновків: 1) досягнення успіху – це результат важкої праці; 2) наявність власної програми як перспектива розвитку) для досягнення успіху, права вільного вибору та свободи дій; 3) регулярний моніторинг власних здобутків; 4) відчуття себе щасливим – запорука впевненості та успішності.

3.2. Розробка та впровадження розвивальної програми «Успішна особистість учня Нової Початкової школи»

У процесі реалізації програми особлива увага приділялася забезпеченню психолого-педагогічних умов щодо розвитку успішної особистості задля здійснення учнями вільного вибору, насичення дітей розвивальним компонентом та непримусовим змістом, використання життєвих, навчальних, ігрових та проблемних ситуацій у процесі формування у школярів здатності до позитивної взаємодії з оточуючим світом (однолітки й дорослі). У зв'язку з тим, що традиційний освітній процес передбачає мінімум умов задля здійснення дітьми вільного вибору, змісту, методів, форм навчання тощо, що негативно впливає на розвиток особистості (самотійність, відповідальність, принциповість, творчість); як наслідок – сучасні школярі отримують певну суму знань, які не вміють застосовувати у подальшому житті, необхідно створити відповідні умови, докорінно змінивши організацію навчально-виховного процесу з урахуванням соціальних компетентностей молодших школярів, інтеракцій та пізнавальної активності. Оскільки процеси розвитку, виховання, соціалізації в Новій школі покликані зробити випускника конкурентоздатним та успішним, значна відповідальність покладена на вчителя початкової школи, що працює з учнями молодшого шкільного віку й закладає основи подальшого формування позитивного характеру, творчих здібностей, критичного мислення тощо, тобто працює над розвитком цілісної успішної особистості.

У сучасному освітянському просторі наявні різноманітні технології організації процесів розвитку, навчання та виховання молодших школярів, запропоновані В.В. Зайцевим [37], Є.І. Кузьміної [37], І.Д. Беха [10], К. Роджерса [62] тощо.

У контексті реалізації програми ми спиралися на ідеї В.В. Зайцева, який відокремлює три стадії розвитку особистісної свободи молодших школярів. На думку автора, на першій стадії у дитини формується досить високий рівень автономності в діяльності (засвоєння досвіду вільного вибору; попереднє цілепокладання; проєкція ситуації з елементами цілісної діяльності: аналіз ситуації, планування, рефлексія, самооцінка). На другій стадії в учнів формується здатність до міжсуб'єктної взаємодії (засвоєння досвіду спільної предметної діяльності, організація внутрішньогрупової спільної діяльності; використання технології розвивальної кооперації). Третя стадія передбачає подолання стереотипів мислення, розвиток креативних здібностей особистості (формування гнучкості й прогностичності мислення, розвиток можливості вільного вибору, що стимулює в учнів творче продукування способів діяльності). В.В. Зайцев [37].

Надзвичайно важливим моментом реалізації експериментальної частини дослідження, що об'єднує мету, предмет, об'єкт та гіпотезу, було визначення психолого-педагогічних умов щодо розвитку успішної особистості молодшого школяра. Цілеспрямований комплексний підхід для реалізації цих умов забезпечував виконання другокласниками системи таких завдань:

1. Створення казки за заданим початком та кінцем.
2. «Асоціація з...».
3. Гра «Міміка й жести».
4. Ігровий тренінг «Я зміг допомогти».
5. Ігровий тренінг «Ніхто з вас не знає, що я...».
6. Гра «Бачення інших».
7. Створення казок, розповідей та історій за мотивами психотерапевтичних історій Д. Бретт «Жила собі дівчинка, схожа на тебе».

8. Малювання казок.

9. Казкові подорожі.

Матеріали для розробки завдань було взято нами з казок «Куди поспішали мураші», «Гаряча квітка» (В.О. Сухомлинський) та психотерапевтичних джерел (Бретт Дорис, Р.В. Овчарова, С.А. Літвіненко, Г. М. Мікляєва та ін.).

Результати дослідно-експериментальної роботи щодо впровадження розвивальної програми виявили, що розвиток успішної особистості молодших школярів залежить від спеціально створених умов. Задля перевірки ефективності запропонованої нами програми було проведено контрольний зріз. На цьому етапі другокласники виконували такі завдання: складали та малювали казку про себе, про свій клас та про своє місто, про кращого друга, про улюблену тварину та ін. Ці завдання діти виконували із задоволенням, бажанням та зацікавленістю. В процесі аналізу дитячих робіт особлива увага приділялася авторському баченню дитини (дитяча фантазія, мрія власна уява, зміст, сутність малюнка та казки, використання кольорів, кількість героїв, їх риси тощо). У процесі виконання завдань нами зверталася увага на поведінку дітей, сприймання ними завдання та ставлення до нього, настроїв, емоційний стан та розташування дітей під час виконання. Практика засвідчує, що більшість дітей перед тим, як приступити до роботи, обдумували завдання, ставили питання, робили уточнення, але були й такі, що відразу починали писати або малювати казку. Під час виконання вправи «Асоціація з...» діти замислювалися, з ким себе асоціювати, дехто крутився й шукав допомоги в друзів, був надзвичайно серйозним, або, навпаки, бешкетував. Дехто постійно задавав питання. В результаті з домашньою твариною (кіт) себе асоціювали 5 учнів, з порою року (осінь) – 1 учень, з квітками (лілія, ромашка, троянда) – 2-3 дівчаток, з тюльпаном – 1 хлопчик. Популярними серед дерев виявилися береза й вишня. Виконання цього завдання вказує на те, що більшість дітей губилися, практично відмовляючись від виконання. У такому разі на допомогу їм приходив експериментатор. Наведемо приклади поведінки другокласників,

зафіксованої під час виконання роботи. Аліна К., 7 років, відповідаючи на питання, була досить серйозною, часто підіймала очі вгору, замислювалася, прикривала аркуш рукою; дівчинка асоціює себе із вишнею, тому що дерево росло на подвір'ї в бабусі, було досить рясним і пахучим, а бабуся, як завжди, добра, чуйна та весела. Метою ігрового тренінгу «Я зміг допомогти» було формування гуманного ставлення один до одного, налагодження взаємин, організація співпраці тощо. Аналіз засвідчив, що складність виконання цієї справи полягала в тому, що дітям було важко пригадати такі випадки, дехто відверто заявляв, що в його житті подібних ситуацій не траплялося, тому бажаючих поділитися своїми історіями виявилось вкрай мало. Під час відповідей на питання «Що це була за ситуація?», «Що ти відчував після того, як допоміг?», «Тобі було це складно чи легко?», «Чи часто тобі буває потрібна допомога?», діти розгублювалися й не знали, що відповісти. Легше було намалювати ситуацію, вигадати, скопіювати. Метою виконання ігрового тренінгу «Ніхто з вас не знає, що я...» було виявлення прихованих здібностей учасників групи, підвищення рівня поваги й довіри один до одного. Спостереження показали, що дітям це завдання надзвичайно сподобалося, вони з задоволенням говорили про себе та інших учасників групи, що дало їм можливість дізнатися багато нового й цікавого.

Результати аналізу створених учнями казок, написаних ними розповідей та вигаданих історій виявили перевагу та ефективність цього виду роботи над іншими.

За результатами виконання завдань контрольного зрізу нами зафіксовано суттєві зміни, а саме: до I (високого) рівня розвитку успішної особистості належить 48,1 % (13 учнів), до II (середнього) – 40,8% (11 учнів), до III (низького) – 11,1 % (3 учні). Це зміни, які відбулися в експериментальному класі після впровадження розвивальної програми. Що стосується контрольного класу, то суттєвих змін не відбулося. На I (високому) рівні залишилось 15,4 % (4 учні), на II (середньому) – 46,2% (12 учнів), на III (низькому) – 38,4 % (10 учнів). Як бачимо, системний комплексний підхід щодо створення

спеціальних умов виявив позитивні результати для розвитку успішної особистості молодшого школяра. Динаміку рівнів розвитку успішної особистості молодших школярів представлено на рисунку 3.1. «Динаміка рівнів розвитку успішної особистості молодшого школяра».

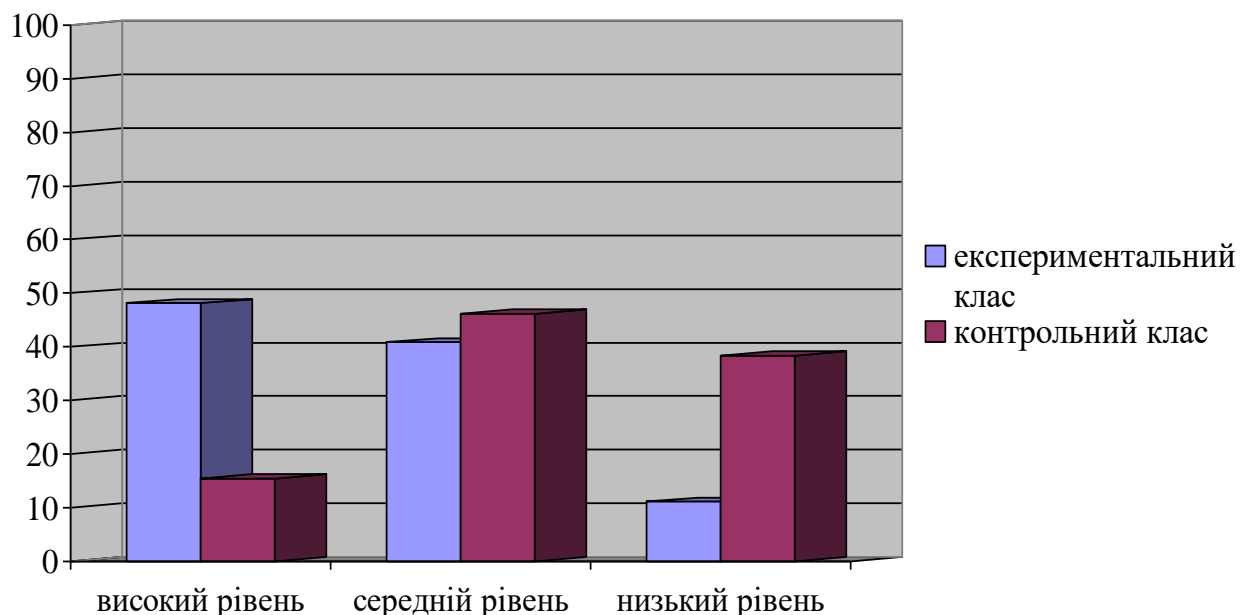

Рис.3.1. Динаміка рівнів розвитку успішної особистості молодшого школяра

Отже, результати контрольного зрізу констатують, що розвиток успішної особистості залежить як від індивідуальних та вікових особливостей кожної дитини, так і від створення достатніх та необхідних психолого-педагогічних умов у навчально-виховному процесі й соціальному оточенні молодшого школяра.

3.3. Методичні поради батькам, вчителям та студентам психолого-педагогічних факультетів

Створення розвивального середовища задля забезпечення розвитку, виховання, соціалізації самодостатньої особистості, здатної до життя в суспільстві, прояву активної життєвої позиції, цивілізованої взаємодії з природою, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення. Для вчителів початкової школи, батьків та учнів важливо пам'ятати, що кожна дитина – це особистість, яка повинна відчувати себе потрібною, щасливою, успішною як у навчально-виховному процесі, так і в сімейному оточенні. Як зазначав великий В.О. Сухомлинський, школа має бути місцем, де кожна дитина повинна бути прийнятою такою, якою вона є, зі своїми почуттями, думками, проблемами, навіть невміннями і невдачами [74]. Задля цього кваліфікованому вчителю Нової Української Школи необхідно дотримуватися таких умов та вміти реалізовувати їх у навчально-виховному процесі:

- врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів;
- створення ситуації успіху;
- надання дитині можливості вільного вибору;
- співпраця, здатність узгоджувати власні й колективні цілі, завдання, ролі, позиції, установки;
- розвиток та формування ключових компетентностей та навичок ведення діалогу;
- розуміння швидкого розвитку та бажання й уміння використовувати на практиці різноманітні психологічні техніки, адаптовані для сприймання дітьми цієї вікової категорії;
- загальна обізнаність Вчителя щодо розвитку успішної особистості в умовах Нової Початкової школи

Виходячи з вищезазначеного, доцільним та психологічно виправданим є застосування складеного нами тезаурусу.

Тезаурус

Особистість — поняття, що відображає біосоціальну природу людини, ідентифікує її як індивіда, суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності; соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученням людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Успішна особистість – це самодостатня людина, що розвивається в руслі гармонії, рівноваги, їй притаманні спонтанність та креативність, вона здатна легко пристосовуватися до постійно мінливих умов життя. Людина, яка обов'язково досягає бажаних результатів, доводить розпочату справу до кінця та реалізує власні потреби.

Успіх - позитивний наслідок роботи, справи, значні досягнення, громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень.

Успішність – наявність успіхів, що дають позитивні наслідки.

Ситуація успіху – наявність необхідних умов для формування особистості, що усвідомлює свої можливості, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, досягнення щастя й успіху в житті.

Ситуація успіху в навчальній діяльності – створення вчителем підґрунтя для розвитку творчого потенціалу особистості учня, розвитку в неї спонтанності та креативності, запровадження у навчально-виховний процес інтерактивних особистісно зорієнтованих технологій навчання, що надають можливість дитині почуватися успішною

Умови створення ситуації успіху:

- атмосфера доброзичливості в колективі;
- заохочення дітей перед тим, як вони розпочнуть виконувати завдання;
- висока мотивація пропонованих завдань;
- реальна допомога в просуванні до успіху – прихована інструкція діяльності;
- педагогічна підтримка в процесі виконання роботи.

Прийоми створення ситуації успіху:

Прийом «Невтручання» – максимальне надання самостійності у вирішенні проблеми.

Прийом «Холодний душ» – учителю не слід поспішати з поліпшенням оцінок, він не тільки не «поливає бальзамом» зачеплене самолюбство, але й трохи «підсипає солі» (за А.С.Макаренком).

Прийом «Анонсування» – спершу треба обговорити з учнем, що йому потрібно буде зробити, провести уявну репетицію майбутньої події. «Невпевненим» така попередня підготовка створить психологічну установку на можливий успіх, дасть упевненість у власних силах.

«Гидке каченя», «Миша у сметані» – прийом для «зневірених» учнів. Важливо вчасно побачити їхні позитивні якості, створити всі можливі умови для тих, кому так необхідно, щоби хтось повірив у них, допоміг удосконалитися.

Сенс прийому «Емоційне заохочення», «Емоційне поглажування» у тому, щоб вселити в дитину віру в себе, похвалити за будь-яку, навіть незначну дію; усмішкою, поглядом дати зрозуміти дитині, що душа вчителя розкрита для нього.

«Даю шанс» – спеціально підготовлена педагогом ситуація, за якої дитина дістає неочікувану для самої себе можливість розкрити власні можливості, здібності.

Прийом «Сповідь» – щире звернення до найкращих дитячих почуттів, розкриття перед учнем стану своєї душі. Однак цей прийом може дати очікуваний ефект лише в разі правильного прогнозування вчителем відповідної реакції учня.

Прийом «Обмін ролями» надає учням можливості проявити себе, наприклад, у ролі учителя, показує дітям, що вони здатні робити набагато більше, ніж від них очікують.

«Допомога друга» – це вчасна допомога як з боку викладача, так і з боку учнів, що підтримує прагнення дитини стати на ноги, наділяє її впевненістю у власних силах, у спроможності подолати труднощі.

«Емоційне блокування» – це обмеження розгортання образи, розчарування, втрати віри у власні сили. Треба допомогти учневі пересилити свою невдачу, знайти її причину, переорієнтувати його з песимістичної оцінки подій на оптимістичну.

«Стабілізація» – створення умов для того, щоб загальна позитивна реакція класу на діяльність учня не стала одноразовою, а, по можливості, часто повторювалась.

Особистісно орієнтовані технології навчання – це такі технології, використання яких спонукає учнів до самостійного та творчого розв'язання проблем, ухвалення висновків, пошуку нової інформації та ін.

Компетентність (від лат. *competentia* – коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід) – це набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Висновки до розділу 3

Отже, становлення та розвиток успішної особистості забезпечується шляхом реалізації творчого потенціалу кожної дитини, вихованням її компетентнісних якостей, створення ситуації успіху, сприятливою атмосферою в колективі та родинному колі, що приносять дитині радість пізнання, викликають бажання навчатися та жити в гармонії з навколишнім світом.

Забезпечення комплексу психолого-педагогічних умов та розвивального середовища дозволило другокласникам почуватися впевнено, мати свободу вибору, переживати стан радості, доводити справу до кінця, долати труднощі.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних джерел та досвіду роботи вчителів-практиків дає підстави констатувати, що в умовах Нової Початкової школи успішна особистість як самого вчителя, так і його учнів – це запорука існування сильної, розвиненої держави.

ВИСНОВКИ

Аналіз державних документів про Нову Українську Школу, психолого-педагогічної та спеціальної літератури з проблеми дослідження, вивчення досвіду роботи вчителів початкової школи та практичних психологів, що опікуються ідеями формування успішної особистості, а також етапи реалізації дослідження (констатувальний, формувальний та контрольний зріз) дали можливість дійти таких висновків.

Успішна особистість – це самодостатня людина, що розвивається в руслі гармонії, рівноваги, їй притаманні спонтанність та креативність, вона здатна легко пристосовуватися до постійно мінливих умов життя. Людина, яка обов'язково досягає бажаних результатів, доводить розпочату справу до кінця та реалізує власні потреби.

Для початкової школи проблема формування успішної особистості молодшого школяра є не новою, але досить актуальною, що спонукало нас до пошуку та визначення ефективних психолог-педагогічних умов щодо реалізації даного завдання.

У ході експериментального дослідження на підставі використання цілого комплексу діагностичних методик нами було встановлено три вихідні рівні розвитку успішної особистості молодшого школяра. Середній рівень розвитку успішної особистості в експериментальному класі становить 55,6%, а низький – 29,6%.

Враховуючи вікові та індивідуальні особливості учнів сучасної початкової школи, їхню схильність до творчості, уяви, фантазії та малювання, матеріали для створення розвивальної програми з формування успішної особистості представлені у вигляді казок, малюнків, історій, анекдотів, бувальщин та ін. Основним дороговказом задля проведення такої роботи використано психологічні ідеї та методичні вказівки австралійського психолога Бретт Доріс, представлені у збірці «Жила собі дівчинка, схожа на тебе», яка об'єднує 11 основних тем.

Аналіз результатів контрольного зрізу дає підстави констатувати динаміку рівнів розвитку успішної особистості молодшого школяра та ефективність і психологічну доцільність створеної нами розвивальної програми.

За результатами виконання завдань контрольного зрізу нами зафіксовано суттєві зміни, а саме: до I (високого) рівня розвитку успішної особистості належить 48,1 % (13 учнів), до II (середнього) – 40,8% (11 учнів), до III (низького) – 11,1 % (3 учні). Це зміни, які відбулися в експериментальному класі після впровадження розвивальної програми. Що стосується контрольного класу, то суттєвих змін не відбулося. На I (високому) рівні залишилось 15,4 % (4 учні), на II (середньому) – 46,2% (12 учнів), на III (низькому) – 38,4 % (10 учнів). Як бачимо, системний комплексний підхід щодо створення спеціальних умов виявив позитивні результати для розвитку успішної особистості молодшого школяра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! / Ш.А. Амонашвили. – М., 1983. – С.204.
2. Амонашвили Ш.А. Как живёте, дети? / Ш.А. Амонашвили. – М., 1983. – С.204.
3. Амонашвили Ш.А. Школа жизни [Электронный ресурс] / Ш.А. Амонашвили. Основы гуманной педагогики. Школа жизни – Кн. 3. – ООО Амрита, 2012. – 270с. – Режим доступа: <https://www.litres.ru/shalva-amonashvili/osnovy-gumannoy-pedagogiki-kniga-3-shkola-zhizni/chitat-onlayn/>
4. Антипова К. Тістопластика та казкотерапія. Робота з учнями початкових класів / К. Антипова // Психолог, 2012. - №13-14 (493-494). С.4-8.
5. Атюнина В.С. Образ успешного человека в семантическом пространстве личности // В.С. Атюнина / Дис.к.психол.наук : 19.00.01 : Хабаровск, 2007. – 315с.
6. Бадрак В.В. Как достичь успеха и стать лидером: (Опыт 400 выдающихся личностей цивилизации и воздействия на окружающий мир) / В.В. Бадрак. – Харьков: Фолио, 2011. – 219с.
7. Балецька Л.М. Психологічні особливості атрибуції успіху у професійному самовизначенні студентів вищих навчальних закладів / Л.М. Балецька – дис.к.психол.наук. – К., 2014.
8. Белкин А.С. Ситуация успеха: книга для учителя / А.С. Белкин. – Екатеринбург : УГЛУ, 1997. – 186с.
9. Беляускайте Р.Ф. Рисункові проби як засіб діагностики розвитку особистості дитини / Р.Ф. Беляускайте // Психологічна діагностика. – 2004. – №4. – С.58-72.
10. Бех І.Д. Грані духовного зростання особистості / І.Д. Бех // Початкова школа. – 2017. – №2. – С.1-5.
11. Блонский П.П. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / П.П. Блонский. – М. : Педагогика, 1979. – 510с.

12. Бретт Д. Жила-была девочка, похожая на тебя / Дорис Бретт. – Библиотека психологии и психотерапии. – 150с.
13. Бреусенко-Кузнецов О. Виховний вплив чарівної казки / О. Бреусенко-Кузнецов // Психолог, 2006. - №4 (196). – С.14-18.
14. Вачков И.В. Введение в сказкотерапию, или Избушка, избушка, повернись ко мне передом... / И.В. Вачков. – М. : Герезис, 2013. – 2-е изд. – 288с. – (Сказкотерапия: теория и практика).
15. Вачков И.В. Сказкотерапия. Развитие самосознания через психологическую сказку / И.В. Вачков. – М. : Ось-89, 2003. – 144с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов.ред.В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440с.
17. Вознесенська О. Арт-терапія в роботі практичного психолога : Використ. арт-технологій в освіті / О. Вознесенська, Л. Мова. – К. : Шк.світ, 2007. – 120с.
18. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Виготский. – М. : Эксмо, 2003. – 1134с.
19. Глассер У. Школы без неудачников / Уильям Глассер. – М. : Прогресс, 1991.
20. Гончар Н. Подорож у країну емоцій / Н. Гончар // Психолог довкілля, 2013. - №9 (50). – С.35-37.
21. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения [Электронный ресурс] / А. Дистервег // М. : Учпедгиз, 1956. Режим доступа: <https://www.livelib.ru/author/681783-fridrih-adolf-vilgelm-disterveg>
22. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: Навч.посіб. / Т.В. Буткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 242с.
23. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь, 2000. – 310с.
24. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Тихонова Е.А. Проективная диагностика в сказкотерапии / Т.Д.Зинкевич-Евстигнеева, Е.А. Тихонова. – СПб. : Речь, 2003. – 208с.

25. Золотарьова А. Казкова співдружність / А. Золотарьова // Початкова школа. – 2018. – №10. – С.6-9
26. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Формы и методы работы со сказками / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь, 2010. – 240с.
27. Зязюн І.А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / Іван Андрійович Зязюн. – К. : Віпол, 2000.
28. ІлляшенкоТ., Рождественська М. Розвиваємо та навчаємо дитину. Психологічна допомога / за ред.. Т. Ілляшенко, М. Рождественської. – К. : Редакції загальнопедагогічних газет. – К. : Редакції загальнопедагогічних газет, 2014. – 96с.
29. Козіна Л. Я вчуся керувати собою. Корекційно-розвивальна програма / Л. Козіна // Психолог, 2006. - №21 (213) – С.3-15.
30. Колошина Т.Ю. Арт-терапия : Методические рекомендации // Т.Ю.Колошина. – М. : Изд-во Института психотерапии и клинической психологии. – 2002. – 84с.
31. Ладивір С. Емоції в житті молодшого школяра / С. Ладивір // Практичний психолог : Школа, 2013. - №5. – С.56-62.
32. Ланіна В. Емоційно-ціннісний розвиток дитини. Семінар-практикум для педагогічних працівників / В. Ланіна // Психолог довкілля, 2013. - №11 (52). – С.35-39.
33. Лахтадир О. Якби не казка... / О. Лахтадир // Психолог довкілля, 2013. – №10 (51) – С.25-27.
34. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Л.Д. Лебедева. – СПб. : Речь, 2003. – 256с.
35. Литвиненко С.А. Ігротерапія / Світлана Литвиненко. – К. : Шк.світ, 2010 – 128с.
36. Локк Джон. Мысли о воспитании / Джон Локк. – Сочинения в трёх томах : Т.3. – М. : Мысль, 1988. – 668с. – С.407-616.
37. Нова Українська Школа [Електронний ресурс]. – 2018. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

38. Паніна С. Партнерські стосунки в системі «дитина – батьки - вчитель» як чинник успішного розвитку дитини / С. Паніна // Початкова школа. – 2018. – №9 – С.45-48.

39. Помиткіна Л., Помиткін Е. Психологічна скарбничка. Виховуємо читаючи: для тих, хто дбає про дітей / Л. Помиткіна, Е. Помиткін. – К. : Шкільний світ, 2011. – 184с. – (Серія «Психологічна скарбничка»).

40. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодших школярів. Серія «Бібліотека шкільного психолога» / [Упор.О.А. Атемасова]. – Х. : Вид-во «Ранок», 2010. – 176с.

41. Проект нового державного стандарту початкової загальної освіти // Початкова освіта – №15 (807). – С.5-25.

42. Психодіагностика емоційної сфери дітей дошкільного віку / [Олексенко С., Гула Я., Вишнівецька О.] // Психолог довкілля, 2013. - №8 (49). – С.6-18.

43. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми: Учебн.пособие для студ.сред.пед.учеб.заведений / [И.В. Дубовина, А.Д. Андреева, Е.Е. Данилова, Т.В. Вохмянина]; под ред. И.В. Дубровиной. – М. : Издательский центр «Академия», 1998. – 160с.

44. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / [Під керів.В.Б. Шапаря]. – Х. : Прапор, 2009. – 672с.

45. П'ять основних якостей успішної дитини [Електронний ресурс] / Веб-сайт «Розвиток дитини». – 2018. – Режим доступу: <https://childdevelop.com.ua/articles/develop/507/>

46. Макаренко А.С. Избранные произведения в трёх томах / Антон Семёнович Макаренко.— К.: «Радянська школа», 1985.

47. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу [пер.с англ. А.М. Талыбаевой] – СПб. : Евразия, 1999.

48. Матюніна І., Максименко О. Ситуація успіху. Формування ключових компетентностей у молодших школярів // І. Матюніна, О. Максименко // Початкова школа. - №2 (804). – 2017. – С. 4- 7.

49. Мельничук О. Словник іншомовних слів / О.С. Мельничук. – К., 1974. – 776с.
50. Мікляєва Г.М. Застосування казкотерапії в діяльності шкільного психолога по забезпеченню психологічного здоров'я молодших школярів / Г.М. Мікляєва // Проблеми сучасної психології : зб.наук.праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Г.О. Балл. – Вип..20 – С.396-404.
51. Мікляєва Г.М. Особистісно-рольовий підхід у психокорекції емоційної сфери молодших школярів в умовах освітнього процесу / Г.М. Мікляєва // тези доп.наук.-практ.конф.студентів і молодих учених [«Психологія в сучасному світі»], (Харків, 11-12 квітня 2013р.) / М-во освіти і науки України, Нац.аероксм.ун-т ім. М.Є. Жуковського «ХАІ». – Х. : Нац.аероксм.ун-т ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2013. – С.61.
52. Мікляєва Г.М. Позитивний інформаційний резонанс казки в емоційній сфері дітей молодшого шкільного віку / Г.М. Мікляєва // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія – Х. : ХНПУ, 2010. – Вип..36. – С.109-116.
53. Мікляєва Г.М. Позитивний резонанс образів казки в емоційній сфері дітей молодшого шкільного віку / Г.М. Мікляєва // Матеріали вуз.наук.-теор. конф. для студ.і аспір. [«Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі»], (Харків, 18-19 квітня 2011р.) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, ХОГО «Культура здоров'я». – Х. : ХНПУ; ХОГОКЗ, 2011. – С.23.
54. Мікляєва Г.М. // Проблеми сучасної психології : зб.наук.праць Кам'янець-Подільського національного університету ім.. І. Огієнка, Інституту психології ім.. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Г.О. Балл. – Вип.20. – С.396-404.
55. Митник О. Взаємодія вчителів, учнів та їхніх батьків у навчально-виховному процесі як підґрунтя щасливого дитинства / О.Митник, С.Манзер, Н.Цілик // Початкова школа. – 2017. – №2. – С.6-9.

56. Михайлишин Г. Й. Соціалізація особистості у світоглядній парадигмі освіти. / Г.Й. Михайлишин. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – вип. 67(12). – С.532-538

57. Мірошник З.М., Лук'янова К.А. / Розвиток емоційної сфери дітей шестирічного віку засобами казкотерапії // З.М. Мірошник, К.А. Лук'янова. – Кривий Ріг : СПД Маринченко С.В., 2014. – 104с.

58. Назар Ю.О. Дефініція поняття успішності професійної діяльності в соціально-психологічному контексті [Електронний ресурс] / Ю. О. Назар // Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2013. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2013>.

59. Некрасова Н., Некрасова З. Без опасности. От рождения до школы // Н. Некрасова, З. Некрасова. – М. : ООО «София». – С.171.

60. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. – М. : ТЦ «Сфера», 1988. – 240с.

61. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс. – М. : «Прогресс», 1994.

62. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. – М. : Смысл, 2002. – 527с.

63. Романовський О.Г. Психологія управлінської діяльності лідера : навчально-методичний посібник для магістрів денної та заочної форми навчання спеціальності 8.18010013 «Педагогіка вищої школи»/ О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень, А. Є. Книш ; Нац. техн. ун-т «Харк. політехн. ін-т». – Харків : НТУ «ХП», 2016. – 42 с.

64. Романюк Н., Поборча О. Хочу бути успішним. Корекційно-розвивальні вправи для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Н. Романюк, О. Поборча. – К. : Шкільний світ, 2009. – 128с.

65. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: [учебное пособие для студентов высш.учеб.заведений] / С.Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 712с.

66. Русова Ф. В оборону казки / С.Ф. Русова // Вибрані твори. – К. : Освіта, 1996. – С.202-206.

67. Савчук М. Радість, пізнання та успіх або творчий потенціал учителя / М. Савчук // Початкова школа. – 2018 – №8. – С.56

68. Сиротенко К.М. Інноваційні підходи до процесу виховання успішної особистості [Електронний ресурс] / К.М. Сиротенко // Комунальний заклад освіти «Навчально-виховний комплекс №130 «загальноосвітній навчальний заклад І ступеня – гімназія» Дніпропетровської міської ради». – 2013. – Режим доступу: <http://nvk130.dnepredu.com/uk/article/innovatsiini-pidkhodi--do-protsesu-vikhovannya-usp.html>.

69. Ситаров В.А., Маралов В.Г. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе / В.А. Ситаров, В.Г. Маралов : Учеб. пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений // Под.ред. В.А. Сластёнмнв. – М., 2000. – 216 с.

70. Скрипець Б., Герц Н. Розвиток емоційної сфери молодших школярів із неповних сімей. Корекційна програма / Б. Скрипець, Н. Герц // Психолог, 2012. - №4 (484). – С.11-21.

71. Стрелкова Л.П. Уроки сказки / Л.П. Стрелкова. – М. : Педагогика, 1989. – 128с.

72. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність. Вибрані твори : у 5т. – Т.2. // В.О. Сухомлинський. – К. : Рад.школа, 1976, 634с.

73. Сухомлинський В.О. Про виховання / В.О. Сухомлинський. – М., 1979.

74. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – Київ, 1974.

75. Ткач Р.М. Сказкотерапия детских проблем / Р.М. Ткач. – СПб. : Речь, 2008. – 118с.

76. Ткачук І.І. Теоретичні засади дослідження проблеми успіху особистості в діяльності / І.І. Ткачук // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб.наук.пр. Ін-ту проблем виховання

НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Вид. Зволейко Д.Г., 2011. – Вип..15, кн..1. – С.139-147.

77. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания : Опыт педагогической антропологии : В 2т. / К.Д. Ушинский. – М., 1950.

78. Федосєєва А.М. Проблема життєвої успішності та шлях її дослідження / А.М. Федосєєва, Л.А. Мальц // Людина в контексті епохи: мат-ли регіон. наук. Конференції, присвяченої 85-річчю М.Є. Бударіна (30 листопада 2005) / Відп. ред. І.І. Кроттен [та ін.] – Омськ : ОмГПУ, 2005. – С.235-240.

79. Фєсенко В.В. Проект «Система формування успішної особистості школяра» [Електронний ресурс] / В.В. Фєсенко // Макіївський навчально-методичний центр Макіївська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №86 Макіївської міської ради. – 2012. – Режим доступу: <http://krvuzcdyt.krimedu.com/ru/article/proekt-sistema-formuvannya-uspishnoyi-osobistosti-.html>

80. Химинець В.В. Інноваційно-освітня діяльність / В.В. Хименець. – Ужгород, 2007.

81. Хон Р.Л. Педагогическая психология. Принципы обучения. – М. : Деловая книга, 2002. – 736с.

82. Шиловська О.М. Авторська програма особистісного розвитку дитини молодшого шкільного віку «У злагоді із собою та усім світом» / О.М. Шиловська // Практична психологія та соціальна робота, 2013. – №3. – С.61-79.

83. Штайнер Р. Искусство воспитания. Семинарские обсуждения / Рудольф Штайнер. – М. : 1996.

84. Якубишин Л. Щоб від казок була користь. Практикум для батьків / Л. Якубишин // Психолог довкілля, 2013. - №9 (50). – С.32-33.

85. Ярмолінська Р. Веселий і сумний клоун. Корекційно-розвивальне заняття / Р. Ярмолінська // Психолог довкілля, 2013. - №9 (50). – С.42-44.

86. Я – моє здоров'я – моє життя («Якалка») : Навч-метод.посібн. / [Голоцван О.А., Лещук Н.О., Мирошниченко Т.І. та ін.]. – К. : Навч.книга, 2004. – 256с.

87. Tracy Brian. The Psychology of Selling: Increase Your Sales Faster and Easier Than You Ever Thought Possible / Brian Tracy, 1988.

ДОДАТКИ

Додаток А

Чарівні казки, історії та розповіді про звичайних та незвичайних хлопчиків та дівчаток (на прикладі історій австралійського психолога Бретт Доріс)

Казка про Васьону (Василіса)

(розповідає вчителька) для тих, хто бажає

Жила собі дівчинка. Всі називали її Васьона. Вона була дуже гарна, її василькові очі сяяли та світилися. Дівчинка завжди мріяла про справжнього коня. Хотіла стати наїзницею, але трішки боялася цих могутніх, сильних тварин. Вчилася Васьона в звичайнісінькій школі, жила в звичайному п'ятиповерховому будинку. Навчалася добре, але мала дуже погану звичку – запізнюватися. На уроки, на улюблений гурток сучасних танців, на свято, присвячене Дню народження, на захопливу прогулянку з друзями, в гості до бабусі. Усюди, куди лишень тільки можна було запізнитися. Вона дуже сумувала з цього приводу, але зробити з цим нічого не могла. На зауваження дівчинка реагувала вкрай бурхливо: плакала, кричала й була роздратованою й навіть агресивною.

Учитель: Діти, я пропоную слухати казку із заплющеними очима (за бажанням).

Отже, в цьому звичайному місті було оголошено, що всі бажаючі (великі й маленькі, діти та дорослі, хлопчики та дівчатка та їхні домашні улюблені тварини, а також гості міста) можуть взяти участь у незвичайних змаганнях з верхової їзди. Приходити можна зі своїми конями, а хто захоче – може познайомитися зі своїм другом відразу на змаганнях. Екіпірування залежатиме від бажання учасників. Тим, хто вийде переможцем, надасться можливість

погодувати коня, почесати йому гриву, проїхатись на чарівних колясках, в які були запряжені по двоє та по четверо білогривих рисаків.

Але існувала єдина умова – не запізнюватися! Тому що змагання носили чарівний характер, і якщо хтось запізнювався – все перетворювалося на пил...туман...бридких холодний дрібний дощик...

На всіх афішах, плакатах, на підлозі, навколо написана була найголовнішою нібито дуже строга, вимоглива, але всім зрозуміла чарівна фраза: «Не запізнюватися!»

Васьона з цього приводу вкрай хвилювалася. Дівчинка повідомила своїм однокласницям, подругам, всім сусідам, дітям, з якими гралася на подвір'ї, що мріє взяти участь у цьому форумі, навіть у неї є з ким йти (*це уява дівчинка*) – *усе це Васьона собі уявила.*

Її давні друзі, улюбленці й найчарівніші тварини у світі – миле лошатко на прізвисько «Булочка» та її сива конячка – поні Бублик.

Учителька підбадьорила Васьону, дозволила їй пофантазувати та запропонувала, якщо дівчинка забажає, дати волю своїм мріям, спогадам, уяві та творчості. Адже наша казка чарівна, тож в ній все можливе й підтримується...

Васьона спочатку розгубилася, навіть трохи за панікувала й затремтіла... Але згодом, ніби звільнившись від чарівних пут, глянула на хлопчиків і дівчаток, на улюблену вчительку, в очах якої побачила підтримку, довіру, сподівання, безмежну любов та впевненість у її силах, і заспокоїлася та зрозуміла – треба спробувати...

І спочатку дуже тихо почала... Я хочу розповісти вам казку про моїх улюблених Булочку та Бублика. Як ви гадаєте, хто це? Це мої друзі, з якими я зустрілася всього один раз й полюбила на все життя... А потім вона перейшла з конюшні до мене додому. Ми з татом на 5-му поверсі на балконі побудували їм житло... (Хі-хі, Васьона лукаво посміхнулася...). У класі всі завмерли! У всіх на очах, а де в кого й на устах, виникли питання протесту, недовіри (*Як так на 5-му поверсі??? Це що таке???*). На допомогу знову прийшла улюблена

вчителька (мудра, розумна, справжня). Діти, у Васьони чарівна казка, в якій можливо все! Васьона, задоволена підтримкою, продовжила розповідь. Так от, одного разу Бублик сказав мені на вушко, що він дуже радий жити разом з мамою-Булочкою у гарних затишних умовах: тепло, зручно, безпечно, цікаво. Бублик розкрив мені свою таємницю про те, що його давня мрія – справжні змагання. І він в них обов'язково перемаже. Але мама-Булочка була не дуже впевнена, що він зможе це зробити... І ось вчора, визираючи з 5-го поверху, коник помітив оголошення, що відбувається такий конкурс-змагання і запропонував взяти в ньому участь.

Васьона дуже зраділа, що їхні бажання-мрії співпали. Але зітхнувши, сказала – ти ж читав основну умову. Я дуже хотів її не помітити, - зізнався Бублик, але мама наголосила й декілька разів уголос проговорила: Основна умова конкурсу – не запізнюватися! Ехеке! – вигукнула Васьона! Я знаю про цю умову й дуже переживаю, що не зможу через неї взяти участі в конкурсі!!! Мама Бублика Булочка була поруч і звернулася до малят. Любі мої, я знаю, як вам допомогти!!! (розповідь у казці – прийом Бретт Доріс, модифікація - наша).

Уявіть собі! – сказала вчителька – Пофантазуйте! – вигукнув хтось вголос. – Або придумайте! – сказала Васьона. – Розкажіть чарівний сон! – сказав Петрик. Усе це є підтвердженням того, що діти вкрай щиро й повною мірою вживаються в історію й зміст розповіді, а в нашому випадку – у сюжет казки.

Отже, - уявіть собі! що ми всі разом опинилися у чарівному, подарунковому, дуже гарному та щасливому місці. Де й буде організовано чарівний конкурс за участю всіх бажаючих... У тому місці продаються в чарівних магазинах чарівні речі – тістечка, цукерки, квіти, одяг для змагань, кульки, машинки, велосипеди тощо. Навіть квитки на участь у чарівних іграх, а після всіх розваг можна прилягти десь в тихому куточку цього чарівного міста й відпочити.

- Розташуйтеся (сядьте) зручно й заспокойтесь... І тепер ми всі разом відправляємося в абсолютно чарівну подорож у нашій уяві. – Я впевнена, вам це дуже сподобається!!!

- А що це таке?!! – не стрималася Васьона й запитала. Дівчинці дуже хотілося дізнатися, що на неї чекало в цій чарівній круговерті подій, чарівній подорожі у чарівній казці.

- Це подорож на повітряній кулі! – сказала вчителька.

- Насправді? А Бублик також з нами?

- Обов'язково! Адже це твій друг!

- Як гарно! Я давно мріяла про таку подорож в чарівний світ чарівних змагань-перемог; свята, тепла, драйву, сповнених зустрічей та знайомств!

Проте, зовсім не думала, що це можливо зробити в своїй уяві (активне втручання дітей у хід казки дозволено – це передбачено методикою). Це стирає межі між учасниками подій, зближує, заспокоює, розслаблює, позбавляє страхів та тривог.

- Поїхали! – сказала вчителька. Уявімо, що Васьона й Бублик зайшли на територію парку, де оголошено змагання. Спочатку їм було страшно, все незнайоме, проте дуже цікаве та захопливе.

- А як вони потрапили на ці захопливі змагання? – запитала Ганнуся.

- Тихо, не перебивай, я вже заплющив очі та уявляю... - відповів Марко.

А вчителька продовжила захопливо розповідати про пригоди Васьони та Бублика. Як справжня наїзниця, Васьона одяглася в дуже гарну сукню часів королеви Вікторії, а Бублику вплела в гриву маленький букетик волошок, квітів, які вона обожнювала. Це дуже сподобалося і тваринам. Вони були готові взяти участь у захопливих змаганнях з верхової їзди. Васьона вже уявляла, як вона після змагань буде обіймати й годувати цукром свого улюбленця. А ще дівчинка мріяла, що дозволить навіть усім бажаючим однокласникам погодувати Бублика. Васьона мала гарний настрій та навіть в її уяві з'явилося бажання перемогти.

Було дано старт, і вони з Бубликом стрімголов помчали вперед, злившись в єдине ціле... Від задоволення, драйву, щастя та неперевершеної любові до Бублика, однокласників, родини, вчительки, до життя, Васьона заплющила очі, нахилилася до гриви Бублика й помчала вперед.

Ніхто навіть не помітив (ні дівчинка, ні кінь), як вони першими дісталися фінішу. Перемога! Щастя! Успіх!

Васьона заплакала від щастя, а потім озирнулася на Бублика й теж побачила сльози в його очах! Вони притулилися одне до одного й відчували разом щастя успіху й перемоги!

Васьона побачила серед глядачів Булочку, свою маму, поспішав до них і тато. А хлопчики й дівчатка з 2-Б вже заповнили корзину повітряної кулі й радісно махали Васьоні й Бублику. Переможці були дуже задоволені!!!

Історія про Таріка (Тарасика)

Тарас був маленьким хлопчиком, який жив у звичайній багатоповерхівці разом з мамою, татом та улюбленим котом Пухнастиком. Також Тарік навчався у звичайному класі звичайнісінької школи.

Зазвичай він прокидався вранці задоволеним та щасливим й біг радісно до школи. Проте одного разу хлопчик прокинувся дуже злим і незадоволеним. Цього він дуже не любив. Тарасик не застелив свого ліжка, не вмився й поплентався на кухню.

- Де мій сніданок? – накинувся він на бабусю надзвичайно вимогливим тоном.

- Боже мій, що трапилося? – здивувалася бабуся. – Схоже, ти вранці встав не з тієї ноги!

- Мене розбудила жахлива величезна машина, яка грюкала під вікнами, коли я ще спав. Мені дуже хотілося ще подрімати, а вона мене підняла з ліжка – сказав Тарасик сердито. Він вважав, що всі великі машини треба розтрощити й викинути на смітник, або віддати залізному монстру, який ними харчується.

- Ось, візьми свої сирнички, мій хороший, - сказала бабуся. – Вони вже готові.

- Я не хочу твоїх сирничків, я хочу чіпсів, - закричав Тарасик.

- Вибач! Я вже все приготувала! Чіпси – це не сніданок!

- А я хочу! Це мої справи! Я хочу чіпсів, увімкнути телевізора й подивитися телешоу на тему, а потім поглянув на годинник і зрозумів, що запізнюється до школи.

- Як погано все зранку складається. Я ще й передачу пропустив! Чому ти мене не розбудила? А де мама? Тато? Чому мене всі залишили? Хіба дорослі так чинять?

- Вибач, Тарасику! – сказала бабуся, й притиснула його до себе. Але я й не підозрювала, що ти хотів подивитися цю передачу. А чому би тобі замість цього не погратися у нову гру-загадку, коли ти повернешся зі школи?

Тарасик озирнувся навкруги. Гра-загадка лежала на його робочому столі: це була велика та нова гра з картинками різноманітних авто, що заманює новизною й несподіванками. Тарасик обожнював техніку. Він мріяв про спортивне авто або мотоцикл, але був задля цього ще досить малим. За словами тата, він ще не в змозі ані придбати таку річ, ані дбати про неї.

- Ти б спочатку одягнувся та пішов до школи, а то запізнишся!

Тарасик пішов до своєї кімнати. Він знав, що саме сьогодні одягне свій улюблений зелений светр, але його у шафі не було.

- А де мій светр? – закричав хлопчик.

- Мама віднесла його прати. Надягни щось інше. До речі, сьогодні не холодно. Достатньо однієї сорочки.

- Я хочу светр! – кричав Тарасик і вже зі сльозами на очах побіг до своєї кімнати, щоби забрати портфель.

Проте, його випередив Пухнастик. Коли Тарасик зайшов до кімнати, на його піджаку розлігся кіт і муркотів собі під носа. Пухнастик був задоволений всім, що відбувається навколо.

Тарасик схопив Пухнастика на руки й хотів кинути на підлогу. Кіт не зрозумів, що відбувається. Хлопчик закричав: «Паршивий кіт! Ненавиджу тебе. Ти зіпсував мій одяг! У чому я піду до школи?!»

Бабуся з'явилася зненацька. Впіймала Пухнастика, підняла піджак. Підійшла до хлопця й подала йому чистий одяг.

- Ось, візьми й швиденько одягайся.

- Я вже нічого не хочу! Я вже нікуди не встигаю!..

Він був готовий розрюматися, так йому було ніяково, соромно, боляче та бридко.

- Бачу, цей ранок в тебе не задався. Якийсь він не з приємних, - тихо сказала бабуся. Тарасик кивнув головою, погоджуючись із бабусею.

- І тобі просто не по собі – продовжувала бабуся.

- Так – відказав Тарасик. – Я відчуваю себе вкрай гидко! Який жахливий день. Ранок. І все навколо.

- А хочеш, я спробую виправити ситуацію! – запитала його бабуся. Тоді хоча б все, що залишиться від цього дня, принесе тобі радість і не буде для тебе втраченим.

- Гаразд, - погодився хлопчик. – А що я повинен зробити?

- Сядь і послухай уважно, - сказала бабуся, - і коли ти будеш слухати, твій настрій обов'язково покращає.

Після школи Тарасик поспішав додому, адже мав домовленість з бабусею. Тарасик востився в кріслі якомога зручніше, й бабуся почала розповідь.

Дуже давно жив собі (хлопчик-другокласник), якого звали Тарік. Взагалі-то він був щасливим веселим хлопчиком, але саме сьогодні у нього видався геть кепський день, паршивий та сумний. Усі справи в хлопця йшли шкереберть від самого ранку. Сніданок поганий, несмачний, зовсім не те, чого він хотів. До школи спізнився, кіт не слухався, речі зіпсувалися, а улюблений светр мама віднесла прати.

- Я почуваюся вкрай некомфортно, мені дуже сумно й погано. День препаршивий, - сказав хлопчик своїй мамі.

- А ти не хочеш виправити ситуацію? Не бажаєш дізнатися, яким чином можливо поліпшити свій настрій? - запитала мама.

- Звісно, хочу - буркнув Тарік. – Але як саме це зробити?

- Давай спробуємо з тобою просто чарівний спосіб дихання. Це робиться швидко й просто. Слід сісти зручніше, і я покажу тобі особливий дивовижний спосіб дихання, який тобі обов'язково допоможе. По-перше, ми можемо сидіти тут й робити глибокі та спокійні вдихи. Ці вдихи – особливі, тому що це особливо чарівний спосіб дихання. І зараз я поясню тобі – чому саме.

Бабуся сказала Тарасику: ти можеш дихати разом зі мною, разом із Таріком і його мамою, звісно, якщо хочеш, і саме тоді ти станеш співучасником особливого сеансу чарівного дихання.

- Так, авжеж – відказав Тарасик. Він і так збирався це зробити.

- Потім, - продовжила бабуся, - мама Таріка сказала: «Тепер ми можемо просто сидіти й спокійно дихати протягом кількох хвилин, і відчувати насолоду від повітря, яке вдихаємо. Воно все глибше й глибше входить в нас, рухаючись по всьому тілу, а потім знову виходить.

- Так, я це відчуваю – сказав Тарік. «І я теж» - сказав Тарасик. Він із задоволенням дихав і слухав бабуся, її розповідь. Хлопчик слухав, і йому дуже кортіло дізнатися, в чому полягає особливість і чарівність цього дихання. Він просто обожнював таємницю несподіванки, все чарівне й особливе.

- Так, ось особливості й чарівність цього дихання полягають у тому, - продовжувала мама Таріка, – що якщо ти заплющиш очі й уявиш собі, що дивишся дуже уважно, ти обов'язково побачиш особливе повітря, що вдихається й проходить по всьому тілу. Коли робиться вдих, воно світиться, блищить, випромінює сотні зірочок і яскравих вогників, як світло, як скло, як... Проте, по мірі його руху по тілу колір повітря змінюється. І коли воно виходить з тебе, воно стає брудним, темним, сірим, каламутним.

- Так, я це бачу, - сказав Тарік. Він сидів із заплющеними очима й міг уявити, що бачив, як повітря, що вдихається, входило в його легені й виходило назад, тому що хлопчик дихав дуже повільно й спокійно.

- Якого воно кольору? – запитала мама

- Коли повітря входить, воно яскраве, чисто біле, переливається ніби смарагд, а коли виходить – брудне, каламутне, коричнево-сіре.

- І я теж бачу моє повітря, - сказав Тарасик. Його очі теж були заплющені, а дихання повільне й спокійне.

- Воно прозорого кольору, коли входить й мутне, коли виходить.

- А чому змінюється колір повітря? – запитав хлопчик.

- Тому, - відповіла мама, - що, проходячи крізь твоє тіло, повітря забирає весь поганий настрій, шкідливі звички, агресію, страхи й усе погане, що відбулося з тобою за цей день, й виносить все це за собою з твого тіла геть.

- Як гумка, що стирає бруд із чистої поверхні? – запитав Тарік.

- Так, - підтвердила мама. Чим більше поверхню витирають, тим чистішою вона стає, тим менше залишається на ній плям. Якщо ти подивишся на повітря, яке вийшло назовні, ти, вочевидь, помітиш, що воно стало не таким мутним, як раніше?

- Правильно, - відповів Тарік.

- Зі мною відбувається те ж саме, - здивувався Тарасик. – Як цікаво!

- Проте, якщо ти ще поспостерігаєш за своїм диханням – сказала мама, - ти помітиш, що виходячи назовні, повітря стає все чистішим, прозорішим. Це через те, що в тобі все менше залишається всього брудного. Все найгірше, бруд, примхи, поганий настрій та неприємності, що переслідували тебе сьогодні, очищуються й виводяться чарівним диханням.

- Ура! Оце так! – здивувався Тарік, - моє дихання стало майже зовсім чистим.

- Моє теж очистилося! – сказав Тарас. – Воно стало чистим навіть раніше, ніж у Таріка. Видихуване мною повітря весь час біле, світле, прозоре. Як круто! Мені це подобається!

- Це – чудово! – зазначила Тарасикова бабуся й додала:
- Дай мені знати, коли повітря, що ти його видихаєш, стане зовсім чистим і прозорим. Тоді ми зробимо ще дещо, від чого ти дійсно будеш у захваті!
- Дуже добре, - сказала мама Таріка.
- Тепер ми можемо відправитися у зворушливу подорож. Вона буде незвичайно чарівною в нашій уяві, й це тобі дуже сподобається.
- А що це таке? – запитав Тарік. Йому кортіло дізнатися, що ж його очікувало. Адже хлопчик просто обожнював чарівні подорожі.
- Це подорож на чарівному скейті.
- Справді? – здивувався Тарік.
- Це круто! – сказав Тарасик. Хлопчик завжди мріяв подорожувати на чарівному скейті, але навіть не здогадувався, що це можливо зробити у своїй уяві.
- У своїй уяві можливо зробити все, що завгодно – сказала мама Таріка.
- Тому що це – твій розум; твоя уява; ти можеш керувати цими процесами, змінювати чи робити все, що забажаєш.
- Це щось неймовірне – промовив Тарік.
- Мабуть, це буде круто, - подумав Тарасик. Він був у передчутті неймовірних пригод.
- Перш за все, – сказала мама Таріка, - треба вибрати колір твого чарівного скейту, їх розмір, виробника й т.ін.
- Який колір ти би обрав? Червоний, білий, металевий, зелений, чи тобі подобаються різнокольорові речі?

Тарік замислився на декілька хвилин. Тарасик зробив те ж саме. Його тішило те, що з заплющеними очима було куди легше думати про все це. В його уяві з'явилися найкрасивіші кольори. Який же з них обрати?

- Нехай буде зелений з металевим, - оголосив Тарік й відразу уявив новенький, блискучий, зелений з металевим відтінком скейт. Цей колір завжди подобався хлопчику. У нього й улюблений светр був зеленого кольору, і

шкільна сумка, і робочий стіл. Навіть ковдра в кімнаті, на якій завжди вмощувався хлопчиків улюблений кіт Пухнастик, теж була зеленого кольору.

- А якої форми твій скейт? – запитала мама Таріка.

- Мій скейт дуже зручний, швидкий та яскравий, я дуже радий, що вони саме такого кольору й форми.

Тарасик теж уважно розглядав свого скейта. Він був класний, з гарними вигинами, на ньому було зручно рухатися.

- Уявляю, як це круто, коли й красиво, й зручно – сказала мама Таріка і запитала.

- А куди б тобі хотілося на скейті проїхати, до якогось певного місця (школа, найближчий друг, спортивний майданчик) або просто покататися якийсь час де завгодно, їдучи швидко-швидко й відчуючи при цьому драйв і задоволення.

Трішки поміркувавши, Тарік відповів:

- Напевне, проїхався би осіннім парком, під'їхав до школи, зустрівся з друзями, насолоджуючись від легкого шурхоту скейтових коліщат і відчуваючись щасливим...

- Непогано, - сказала мама.

- А я б швидко-швидко чимдуж проїхався навколо будинку й відчував захоплення – сказав Тарасик.

- Я гадаю, що тобі це сподобається й тобі це потрібно – сказала бабуся.

- Цікаво, з якою швидкістю помчить твій скейт – запитала мама Таріка. – Як реактивний літак, чи спокійно, з усіякими фігурами, чітко завершуючи кожен рух. Прямо а чи навкруги?

- Не знаю, - сказав Тарік, - гадаю, я поїду, як мені захочеться.

- Я теж – відповів Тарас.

Хлопцеві все це дуже сподобалося. Адже хто би відмовився покататися з драйвом та задоволенням на скейті навколо?

- Цікаво, а що можна почути, коли летиш на чарівному скейті? – запитала мама Таріка. – Деякі чарівні скейти ще й співають пісні, насвистують гарні

мелодії. Одні наспівують пісні, інші – ритм, деякі – слова без музичного супроводу, деякі дзвінко регочуть, деякі – пошепки розмовляють з тобою. Звісно ж, якщо ти цього забажаєш, в той час як ти з вітерцем мчиш галявиною, по дорозі, по автобазу, або навіть летиш по небу, інші можуть просто мирно мовчати...

- Мій скейт співає дитячі пісеньки та пісеньки з мультиків – заявив Тарік.

- А мій наспівує улюблену мелодію моєї мами, - сказав Тарасик. – Я не знаю, як вона називається, але мені дуже подобається. Її співає гурт «Океан Ельзи».

- Яке це задоволення й диво – подорожувати на чарівному скейті, - сказала мама Таріка. – Можна не лише мчати чимдуж, а навіть летіти над містами, річками, горами, деревами, своєю школою. А можливо, й над океаном, пустелею, озерами, засніженими полями, замерзлими озерами. Їхати, летіти, мчати... й почуватися вільним, щасливим, радісним. А куди вирушиш ти?

Тарік розгубився. Замешкався з відповіддю. Хлопчик був дуже зайнятий своєю чарівною подорожжю на чарівному скейті. Потім він відповів:

- Я мчу повз дерева, будинки, сквери, річки. Навколо дуже гарно. Навколо багато моїх друзів, однокласників, зовсім незнайомих мені, але дуже гарних людей. Жовте осіннє листя, каштани. І я поряд.

- А я мчу над озерами й горами, повз бабусине село, - сказав Тарасик. Йому дуже хотілося все це побачити.

- Тобі подобається на твоєму чарівному скейті, тобі зручно? – запитала мама Таріка.

- Чарівний скейт – щасливий та незвичайний, дуже спритний і дружній, і кожен, хто їздить на ньому, відчуває себе щасливим, радісним та спокійним. У цьому полягає часточка скейтової магії.

- Я відчуваюся щасливим – сказав Тарік.

- Я відчуваюся вкрай щасливим – відповів Тарасик.

Хлопчик просто насолоджувався своїми пригодами. Ця подорож трішки нагадувала морську подорож на кораблі, коли вітер гнав хвилі, відчувався

легкий бриз. Також ця подорож була схожа на подорож зимовим лісом. Коли зимно, тихо, яскраво. Або це схоже на шалений спуск на шаленій швидкості з височенної гори. Коли аж серце завмирає й дух перехоплює.

Через деякий час мама Таріка сказала:

- Тепер ти можеш роздивитися навколо й обрати приємне місце для зупинки й короткого перепочинку. Можна знайти затишне, тихе, засніжене, з сніговою ковдрою й блискучими деревами, вкритими сріблом, а, можливо, зелене, з квітучою галявиною, чи, навпаки, з жовтим листям.

- Це саме те, що тобі треба.

Тарік озирнувся навколо й знайшов те, що шукав.

- Я знайшов його! Воно просто чудове! – радісно вигукнув він. – Воно просто супер!

- Я теж знайшов місце для себе, - сказав Тарасик. – Воно дуже гарнющє. Засніжене, спокійне, біло-сріблясте й чарівне. На снігу я бачу свого Пухнастика, він третєся об мої руки та скейта й щось мурчить. Ох, до чого ж тут гарно!!!

- Це прекрасно! – відповіла бабуся. – Ти можеш погратися з ним, покачатися в снігу, просто послухати зимовий ліс. Із Пухнастиком ти просто можеш відпочити.

- Як же класно! – сказав Тарасик. – Я вже відпочиваю.

- Відпочинь побільше, не поспішай, - сказала бабуся. – Не обов'язково спати; можна просто сидіти й дивитися навкруги, озираючись навколо. Тут є на що подивитися та чим помилуватися.

- Скоро вже треба буде попрощатися зі своїм скейтом – сказала мама Таріка. – Звісно, не назавжди. Ти зможеш примчати сюди, коли завгодно, прилітати знову й знову, коли тобі заманеться. Тепер тобі треба повертатися до мене, але ти забереш із собою спогади про ті щасливі миттєвості, які подарував тобі чарівний скейт. Він надовго залишиться у твоїй пам'яті, щоби ти не робив, де би не був, ти завжди будеш почуватися неповторно прекрасно. Тепер ти можеш уявити собі те, як ти встаєш і робиш усе, що тобі слід зробити. Й чим би

ти не був зайнятий, ти можеш уявити собі, що виконуєш свою роботу з величезним задоволенням. Це так чудово. І так радісно знати, що буде так добре...!

- Я, мабуть, щось намалюю після цього – сказав Тарас і був цієї миті замріяний. – І зроблю це із задоволенням.

- А я буду розгадувати кросворди, - сказав Тарасик. – Я себе бачу зараз за цією справою, мені насправді дуже добре.

- Прекрасно – сказала мама Таріка. – Тепер ти можеш бачити, як розплющуєш очі, щасливо посміхаєшся й відчуваєшся дуже радісно.

Тарік відкрив очі.

- Це було чудово й дуже цікаво – сказав він з величезним задоволенням і міцно обійняв свою бабусю. – Я дійсно відчуваюся гарно, комфортно, затишно, радісно, пречудово! Я вважаю, що наступний день принесе мені тільки гарні новини!

Додаток Б

**Творчі дитячі роботи учнів других класів
КЗШ І-ІІІ ступеня №121 м. Кривого Рогу**

«Гарний настрій»

«Разом»

Серія малюнків «Кольорове щастя»

«Успішна дитина – успішна родина»

Додаток В
Успішний вчитель – успішні діти

